

UNIVERZITA PARDUBICE
FAKULTA FILOZOFICKÁ

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

2009

Josef Kroupa

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická

Norbert Elias, proces civilizace a motivační faktory v příručkách dobrého
chování v 16. století
Josef Kroupa

Bakalářská práce
2009

Souhrn

Tato bakalářská práce bude analyzovat vybrané normativní spisy týkající se dobrého chování. Také bude zjišťovat jejich regionální a společenská specifika a dále objasní motivační faktory, které jsou v těchto spisech obsaženy.

V úvodu je nejprve popsáno historické pozadí takto zaměřených výzkumů, při čemž důraz je kladen na dílo německého sociologa Norberta Eliase, který s těmito typy pramenů začal jako první pracovat. Další kapitoly již analyzují jednotlivé spisy dobrého chování. Hledají se v nich jejich specifické vlastnosti i jednotlivé normy slušného chování. V závěrečné kapitole jsou pak tyto poznatky vzájemně porovnávány, což vede k objasnění nejdůležitějších výsledků tohoto srovnání.

Klíčová slova

Norbert Elias – příručky dobrého chování – mravy - motivace – civilizační proces – 16. století

Summary

This bachelor work will analyze select normative sources writings relating to fine behavior. It will also probe their regional and social specifics and further it will clear up motivation factors in these sources.

In preface is at first described historical background thus oriented researches, whereas accent is put on work of german sociologist Norbert Elias, who as the first started to work with sources like these. Next chaps already analyze individual writings . It is searching in them their specific properties and individual norms of nice behavior. In final chapter there are these findings one another compared, which lead to clarification the most important results of this comparing.

Key words

Norbert Elias – manuals of fine behavior – morals – motivations – the civilizing process – 16th century

Chtěl bych na tomto místě poděkovat především vedoucímu mé práce Mgr. Vítězslavovi Prchalovi za jeho cenné rady a odborné konzultace, bez nichž by tato práce nemohla vzniknout. Dále můj dík patří všem, kteří mě v průběhu práce neúnavně podporovali.

Prohlašuji:

Tuto práci jsem vypracoval samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využil, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byl jsem seznámen s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně Univerzity Pardubice.

V Hradci Králové dne 29. června 2009

Josef Kroupa

Obsah

1. Úvod.....	1
2 Eliasova „civilizace ještě neskončila“	2
2.1 Dílo Norberta Eliase	2
2.2 Interpretace Eliasových myšlenek.....	6
2.3 Východiska práce	9
3 Baldassare Castiglione: Dvořan	12
3.1 Castiglione a jeho dílo	12
3.2 Analýza:.....	14
3.3 Závěr.....	23
4 Lukasz Górnicki: Polský Dvořan	24
4.1 Górnicki a jeho dílo	24
4.2 Analýza textu.....	25
5 Schola aulica aneb dvořská škola	28
5.1 Analýza textu.....	28
5.2 Shrnutí	32
6 Giovanni della Casa: Galateo aneb o mravích	34
6.1 Autor a dílo.....	34
6.2 Analýza textu.....	34
7 Steffano Guazzo: O užitečném obcování knihy čtyři	39
8 Knižky velmi užitečné o ctnostech a dobrých mravích starým i mladým čísti potřebné	44
9 Užitečný spis od dr. Grobiána	48
10 Interpretace a závěr.....	52
10.1 Stavovská specifika	52
10.2 Regionální specifika	53
10.3 Motivační faktory	54
10.4 Závěr.....	56
11 Prameny a literatura.....	57

1. Úvod

Změny v chování a měnící se požadavky na vystupování jednotlivce ve společnosti jsou fenoménem, jehož studium nepatří mezi nejlehčí. Ačkoli dnes již víme, že i požadavky na to, co je mravné a co už nikoliv, prošly svým vývojem (a stále prochází), v minulosti toto reflektováno nebylo. Nezáměr o tuto problematiku byl do poloviny 20. století především kvůli upřednostňování událostních dějin, do nichž se téma proměn chování prakticky nedá zařadit. Dalším důvodem, kvůli kterému bylo toto téma opomíjeno, byl velmi specifický typ pramenů, na jejímž základě se proměny chování dají pozorovat. Nejmarkantněji lze pozorovat změny standardů mravů na spisech o dobrém chování. Jedná se o příručky, které měly za úkol ukázat čtenáři co je mravné a podnítit ho k tomu, aby tato pravidla dodržoval. Změny chování ve specifických oblastech lidského života, např. hygiena, stolování, oblékání, lze potom vysledovat z pramenů účetní povahy a inventářů, které ukazují jednotlivá příslušenství, která se k dané činnosti používala.

Tato práce si bere za úkol podrobněji prozkoumat jednotlivé spisy o dobrém chování. Zaměřovat se bude především na otázku, jakým způsobem bylo apelováno na čtenáře, aby se daným formám chování přizpůsobil. Prameny, které budou této práci základem, jsou vybrány tak, aby bylo možno provést ještě následné srovnání získaných odpovědí na hlavní otázku. Zastoupeny jsou prameny z různých geografických oblastí – z Itálie, z Polska a ze Zemí Koruny České. Rozdíl je také v tom, jakému publiku byly tyto knihy psány. V našem souboru pramenů se objevují jak ty, které jsou cílené do nejvyšších společenských vrstev, tak i ty, které jsou psané pro širší okruh čtenářů. Sekundární srovnání nám tedy umožní zjistit, zdali je možné postihnout regionální či stavovská specifika těchto knih.

Každá kapitola této práce obsahuje analýzu jedné knihy a v závěrečné kapitole je pak interpretace jednotlivých analýz. Nejdříve je ovšem nutno zmínit se a vymezit se vůči Norbertu Eliasovi. Tento německý sociolog totiž jako první začal pracovat s těmito typy pramenů a došel k zjištění, že požadavky na mravy se mění. Tato práce nechce zastírat, že je její téma inspirováno Eliasovým dílem, a proto je nutné se o něm zmínit. Stejně tak je nutné zmínit jak kritiky, tak ty, kteří se jeho dílem inspirovali. S ohledem na zvolené téma této práce bude více věnováno prostoru 16. století a problematice proměn chování a zdvoršťování mravů.

2 Eliasova „civilizace ještě neskončila“

2.1 Dílo Norberta Eliase

Před více než 70 lety spatřila světlo světa kniha Norberta Eliase *O procesu civilizace*¹. Myšlenky v této práci a hlavně Eliasova civilizační teorie však nenalezly v této době širšího ohlasu, možná kvůli skepsi mnoha lidí z právě probíhající 2. světové války, kteří odmítali přijmout myšlenku kontinuálního procesu. Až po jejím skončení se začínají objevovat kladné reakce zejména z řad historiků, pro které je civilizační teorie slučitelná s teorií dlouhého trvání (*longue durée*) Fernanda Braudela².

V dnešní době je Eliasova práce velmi ceněná, vznikla i celá centra zabývající se jeho tématy³ a mezi jeho obdivovateli je patrná snaha apologetizovat jeho civilizační teorii⁴. Nepopíratelným faktem je, že jeho dílo a myšlenky v něm obsažené inspirovaly obrovskou šíři témat jak sociologických, tak i historiografických.⁵ Ale nevyhnula se mu ani kritika. Největší výtky směřuje směrem k pramenům, které Elias používá. Jde o jejich počet, respektive četnost ve starších obdobích. Např. v kapitole o chování při jídle zastupuje celý středověk pouze jeden příklad z 13. a další z 15. století.⁶ Podobně jsou na tom i ostatní kapitoly, takže se pak logicky dá namítat, že Eliasova civilizační teorie se nemá směrem do středověku o co opřít. Odlišnou tezi o vývoji ideálního typu chování ve středověku lze nalézt např. u Petera Burkeho.⁷ Další námitky směřují vůči opomenutí určitých témat. Ačkoli civilizační teorie implicitně předpokládá svou použitelnost na celou evropskou společnost, opomíjí některá důležitá témata, např. náboženství, umění, práci, výrobu a techniku, dále se v omezené míře zabývá měšťanstvem a zcela opomíjí rolníky a řemeslníky⁸. Geograficky pak

¹ První vydání této knihy pochází z roku 1939. V této práci však budu používat nových českých překladů: ELIAS, N. *O procesu civilizace I*. 1. vyd. Praha, 2006. ISBN 80-7203-838-9. a ELIAS, N. *O procesu civilizace II*. 1. vyd. Praha, 2007. ISBN 978-80-7203-962-3.

² BRAUDEL, F. *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II* 1 – 3.. Paris, 1993. ISBN 2-253-06168-9.

³ Mezi taková centra patří i nadace Norberta Eliase v Amsterdamu, která se zabývá Eliasovým odkazem, pořádá konference a vyhlašuje ceny Norberta Eliase. Viz: http://www.norberteliasfoundation.nl/index_NE.htm (23. 6. 2009)

⁴ ŠUBRT, J. *Civilizační teorie Norberta Eliase*. 1. vyd. Praha, 1996. ISBN 80-7184-197-8. s. 85.

⁵ Dokladem toho je i tento tematicky pestrý sborník: GLEICHMANN, P., R. – GOUDSBLOM, J. – KORTE, H. *Human figurations*. 1. vyd. Amsterdam, 1977. ISBN 90 9000036 4.

⁶ ELIAS, N. *O procesu civilizace I*. 1. vyd. Praha, 2006. s. 155. ISBN 80-7203-838-9.

⁷ BURKE, P. *The fortunes of the courtier: The european reception of Castiglione's Cortegiano*. 1. vyd. Cambridge, 1995. s. 12-18. ISBN 0 7456 1150 8.

⁸ ŠUBRT, J. *Civilizační teorie Norberta Eliase*. 1. vyd. Praha, 1996. s. 87. ISBN 80-7184-197-8.

jistě neukazuje obraz celého evropského prostoru, neboť prameny, se kterými Elias pracuje, jsou výlučně z prostředí západní a jižní Evropy, oblast střední Evropy je ilustrována pouze příklady z oblasti pozdějšího Německa.

Eliasovo dílo nazvané *O procesu civilizace* obsahuje několik důležitých aspektů, které jsou ústředními kameny Eliasovy teorie civilizace. Většina z nich se týká oblasti sociologického bádání, které se Elias snažil inovovat. Kritice podrobil především převládající sociologický pohled na společnost jako neměnný systém. Eliasova koncepce procesu civilizace naopak staví na neustálém proměňování společnosti jako takové. S tímto pohledem pak jde ruku v ruce empirický výzkum zaměřený na historii společnosti, neboť touto cestou se dá civilizační teorie prokázat. Elias si vybral pro svůj výzkum normativní prameny (příručky dobrého chování a naučení o mravích) pocházející od dob raného středověku až po 19. století. Jejich srovnáním pak zjistil, že standard mravnosti a slušného chování se během staletí mění, a to lineárním způsobem od menší kontroly afektů k větším kontrolám afektů.⁹ Tento trend však dle Eliase nemusí být zcela jednoznačný. Podle něj jsou možné i drobné odchylky, ale obecně vzato tvrdí, že tento trend je platný pro celou evropskou společnost.

Elias zároveň zjistil, že tento proces změny chování vedoucí ke stále větší kontrole afektů vychází z nejvyšších společenských vrstev, tedy ze šlechty a panovníků. A proč právě z nich? Elias tvrdí, že kvůli tomu, že lidé z této vrstvy společnosti se ve středověku jako první dostávají do pozice, kdy musí mezi sebou vzájemně soupeřit o přízeň krále. Také mezi nimi dochází k větší sociální provázanosti a závislosti, a to je nutí se k sobě chovat ohleduplněji. A jak tato změna probíhá v čase? Pro Eliase je klíčovým faktorem změny zvýšení sociální provázanosti a vzájemné konkurence uvnitř šlechtického stavu. Ve středověku byla konkurence a vzájemná provázanost relativně slabá, protože mnoho šlechticů v této době bylo ještě relativně nezávislých na králi, a těch, kteří byli na králi závislí, nebylo tolik, aby si navzájem příliš konkurovali. Změna přichází v době, kdy do hry o přízeň krále vstupuje se zvýšeným sebevědomím díky ekonomické úspěšnosti měšťanský živel. Počátek tohoto fenoménu můžeme klást někdy do 15. – 16. století, kdy lze také ve zvýšené míře pozorovat obranu šlechtického stavu proti tomuto jevu. Šlechta se bránila tím, že postupně uzavírala svůj stav vůči nově příchozím z měšťanské vrstvy, což mělo zvýšit prestiž plynoucí ze samotného šlechtictví. Dále je znatelná větší potřeba reprezentace sama sebe či svého rodu pomocí

⁹ Slovo afekt budu v této práci používat častěji, než slovo emoce, ačkoliv ani toto slovo přesně nevystihuje všechno, co civilizační proces proměnil. Mezi těmito dvěma slovy existuje pouze malý významový rozdíl, proto je nutné vědět, že civilizační proces se týkal jak kontroly afektů, tak kontroly emocí.

přepychových paláců, vybavených zbrojnic, honosností interiérů, ale i pomocí svých znalostí, chování a vystupování.

Vraťme se ale zpět k Eliasově teorii. Když už zjistil, že se chování a mravnost proměňují, snažil se přijít na způsob, jakým tato změna probíhá, a objevil velmi zajímavou skutečnost. Větší kontrola afektů a chování nejprve přichází ve formě ohleduplnosti vůči ostatním. Je to tedy věc, na kterou si musí dávat každý pozor, každý musí své chování a vystupování vůči ostatním regulovat. Elias tuto sebekontrolu nazývá psychogenezi. Tyto nové formy chování a jednání se postupně stávají společenskou normou. Elias tento jev dále zkoumá a zjišťuje, že tyto nové společenské normy už jedinec za několik generací nechápe jako normy uměle vytvořené, ale přijímá je a učí se jim, jako by to byly vlastnosti člověku dané. Tyto normy se tedy stávají součástí výchovy. Infiltraci těchto nových způsobů chování do morálky nazývá Elias sociogenezi. I tímto byl Eliasův přístup v sociologii výjimečný, spojil totiž psychogenezi a sociogenezi v jednom rámci. Do té doby bylo přitom v sociologii obvyklé studovat jedince a společnost zvlášť.¹⁰

Výše zmíněný koncept, tedy proces „zdvoršťování“ mravů je pak dle Eliase procesem, jenž plyne od nejvyšších společenských vrstev směrem k nejnižším. Pro Eliase je tedy počáteční zdvorštění mravů jen dalším obraným faktorem šlechty vůči pronikání měšťanského vlivu do jejich pozic. Těmito pozicemi se především míní služba u dvora. Ta se totiž stává pro většinu šlechticů, kteří nemají dostatečný majetek pro vedení vlastního dvora, ideální formou kariéry, protože ti nejschopnější jedinci získávají od svých pánů úřady, které jsou spojené nejen s bohatým výdělkem, ale také s mocí. Vyšší standardy chování, které vyžadují od lidí větší kontrolu nad všemi svými afekty, tak začínají být podmínkou pro službu u dvora. Tento stav je výhodný i pro panovníka, protože vyšší standardy jeho dvořanů pak slouží k jeho reprezentaci vůči ostatním panovníkům a zvyšují v jejich očích jeho prestiž.¹¹

Zřetelná je tedy spojitost procesu zjemňování mravů s držením a uplatňováním moci. Elias tuto tezi propracoval tak daleko, že za důsledek změn v chování pokládal vznik absolutistické formy státu.¹² Samozřejmě Elias netvrdí, že pouze změna ve standardech

¹⁰ Tento Eliasův nový přístup, tedy spojení dosud dvou odděleně fungujících systémů se neomezil pouze na inovaci sociologie. Velmi ambiciózní návrh na spolupráci mezi sociologií a biologií v oblasti zkoumání symbolického vyjadřování a myšlení člověka lze nalézt v knize: ELIAS, N. *The symbol theory*. 1. vyd. London, 1991. ISBN 0-8039-8418-9.

¹¹ Problematika vztahu moci, prestiže a majetku na dvorech raného novověku je rozpracována v: MAŤA, P. *Svět české aristokracie (1500-1700)*. 1. vyd. Praha, 2004. s. 364-440. ISBN 80-7106-312-6.

¹² Tato domněnka je více propracována v: ELIAS, N. *O procesu civilizace II*. 1. vyd. Praha, 2007. ISBN 978-80-7203-962-3. a v ELIAS, N. *Die höfische Gesellschaft*. 1. vyd. Amsterdam, 2002. ISBN 3-518-28023-6.

chování vede k abstruktivistické formě řízení státu. Zjemnění mravů je v této teorii pouze součástí dalších tendencí plynoucích ze silnějšího konkurenčního prostředí u dvorů. Právě silná konkurence mezi dvořany dle Eliase umožnila jejich ovládnutí panovníkem a soustředěním moci do jeho rukou. Elias však toto téma zkoumá až v 18. století a zvláštní pozornost (možná až přílišnou) věnuje dvoru Ludvíka XIV., kterým se zabýval už ve své habilitační práci.¹³

Málo prostoru pak v Eliasově díle zaujímá samotný vznik či počáteční fáze civilizačního procesu zjemňování mravů. Vývoj v šestnáctém století je zachycen jen v knize *O procesu civilizace I.*, a to pouze na základě několika pramenů. I na těch je však dle mého názoru dobře patrná lineární proměna chování směrem k vytříbenějším mravům. Eliasova interpretace a argumentace je především pro 16. století o mnoho opatrnější, než pro staletí následující. Jelikož je však jeho civilizační teorie založena na lineárním trendu, lze se domnívat, že tendence vyhraněné v 18. století budou mít svůj počátek již ve století šestnáctém, ve kterém dle Eliase tento trend akceleroval.¹⁴ Tento předpoklad je samozřejmě před započnutým výzkumem pouze hypotetický a slouží spíše jako indikátor ukazující, zdali bylo Eliasovo uvažování správné.

Téma zachycující změny v chování se logicky objevuje i v Eliasových pozdějších dílech, ta jsou však již svým zaměřením i metodikou sociologického rázu a také jsou psány v obecnější rovině, a proto se nedají na tuto práci využít.¹⁵ Jak už bylo jednou řečeno, Eliasův habilitační spis, jehož originální název je *Die höfische Gesellschaft*, se zaměřuje na Francii v době Ludvíka XIV. V této knize se pojednává o charakteristických rysech dvora Ludvíka XIV., konkrétně o normách chování, etiketě a ceremoniích. Elias vidí za těmito běžnými činnostmi u dvora složitou síť vzájemných konkurenčních vztahů. Různé formy ceremonií a rituálů jsou pak jen odrazem hierarchie moci v této miniaturní společnosti. Jediné Eliasovo dílo, které jako oporu pro doložení změny standardů mravů v 16. století používá normativních pramenů, je dvousvazková práce *O procesu civilizace*. Teze, které jsou v ní obsaženy, se tak stávají základním východiskem této práce. Avšak v ní obsažená civilizační teorie je dnes již 70 let stará, a proto pokud máme stavět tuto práci na jejím základě, je nutné se vypořádat se s jednotlivými interprety této teorie.

¹³ ELIAS, N. *Die höfische Gesellschaft*. 1. vyd. Amsterdam, 2002. ISBN 3-518-28023-6.

¹⁴ ELIAS, N. *O procesu civilizace I*. 1. vyd. Praha, 2006. s. 172. ISBN 80-7203-838-9.

¹⁵ ELIAS, N. *Spoločnosť individuí*. 1. vyd. Bratislava, 2006. ISBN 80-7149-853-X., ELIAS, N. *The symbol theory*. 1. vyd. London, 1991. ISBN 0-8039-8418-9., ELIAS, N. *The established and outsiders*. 2. vyd. London, 1994. ISBN 0-8039-7949-5.

2.2 Interpretace Eliasových myšlenek

Jak již bylo naznačeno výše, Eliasovo dílo bylo výjimečné hned několika faktory. Použití sociologické perspektivy ke zkoumání historického vývoje chování a práce s novými typy pramenů byly inspirací dalším badatelům, kteří se zabývali tématy konceptu moci na šlechtických dvorech, nebo proměnami chování.¹⁶ Právě tato dvě témata z Eliasova díla se dočkala největší pozornosti, a proto také optikou těchto problematik byla Eliasova civilizační teorie upravována, či zcela odmítnuta. Základní souhrn Eliasova díla i s jeho kritiky a interprety můžeme nalézt v knize Jiřího Šubrta *Civilizační teorie Norberta Eliase*.¹⁷ Sumarizovaný výklad Eliasova díla s ohledem na jeho význam pro výzkum raného novověku podává článek Marka Reisenleitnera.¹⁸

Druhou možnost, tedy odmítnutí, zastává německý etnolog a kulturní historik H. P. Duerr, jehož předmětem zájmu byla otázka sexuálního chování a problematika studu. Svůj výzkum vydal v pětisvazkovém díle, které nese název *Der Mythos vom Zivilisationsprozeß*.¹⁹ Duerr zastává názor, že civilizační proces je pouhý mýtus, a dokládá to výzkumem zaměřeným na archaická přírodní společenství, tak i příklady ze středověké a raně novověké společnosti. Dle něj je v archaických společenstvích sociální kontrola afektů daleko silnější, než je tomu ve středověké nebo raně novověké společnosti. Také odmítá Eliasův pohled na stud ve středověku. Elias tvrdí, že středověk byl otevřenější v otázkách sexuálního života a postoje k nahotě.²⁰ Oproti tomu Duerr namítá, že stud se objevuje ve všech lidských společnostech, že je součástí lidských vlastností.²¹ Duerr také tvrdí, že míra kontroly afektů

¹⁶ Problematikou moci na raně novověkých dvorech se zabývá následující práce: DUINDAM, J. *Myths of power*. 1. vyd. Amsterdam, 1994. ISBN 90-5356-111-0. Mnoho k tomuto tématu lze nalézt také ve sbornících *Mitteilungen der Residenzen-Kommission der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen*.

¹⁷ ŠUBRT, J. *Civilizační teorie Norberta Eliase*. 1. vyd. Praha, 1996. ISBN 80-7184-197-8. s. 87.

¹⁸ REISENLEITNER, M. „Die Bedeutung der Werke und Theorien Norbert Elias‘ für die Erforschung der Frühen Neuzeit“. In *Frühneuzeit-info*, 1990, Jg. 1, Heft 1, 2.

¹⁹ DUERR, H., P. *Der Mythos vom Zivilisationsprozeß Bd. 1: Nacktheit und Scham*. 1. vyd. Frankfurt am Mein, 1990. ISBN 3518387855., DUERR, H., P. *Der Mythos vom Zivilisationsprozeß Bd. 2: Intimität*. 1. vyd. Frankfurt am Mein, 1994. ISBN 3518388355., DUERR, H., P. *Der Mythos vom Zivilisationsprozeß Bd. 3: Obszönität und Gewalt*. 1. vyd. Frankfurt am Mein, 1995. ISBN 3518389513., DUERR, H., P. *Der Mythos vom Zivilisationsprozeß Bd. 4: Der erotische Leib*. 1. vyd. Frankfurt am Mein, 1999. ISBN 351839536X., DUERR, H., P. *Der Mythos vom Zivilisationsprozeß Bd. 5: Die Tatsachen des Lebens*. 1. vyd. Frankfurt am Mein, 2002. ISBN 3518413597.

²⁰ ELIAS, N. *O procesu civilizace I*. 1. vyd. Praha, 2006. s. 256. ISBN 80-7203-838-9.

²¹ DUERR, H., P. *Der Mythos vom Zivilisationsprozeß Bd. 1: Nacktheit und Scham*. 1. vyd. Frankfurt am Mein, 1990. s. 12. ISBN 3518387855.

není vázána na monopolizaci moci, tak jak to tvrdí Elias.²² Spor mezi těmito dvěma autory proběhl i v médiích a rozštěpil společnost na zastánce a odpůrce Eliasovy civilizační teorie. Někteří zase tvrdí, že Eliasova teorie je platná, pouze je potřeba ji v něčem poupravit.²³ Těžko se ale postavit na stranu jednoho či druhého, když oba vyvrací protivníkovy argumenty s tím, že jsou použité účelově, aby potvrdili jeho pozici. Výsledek tohoto sporu se možná určí, až bude k dispozici více konkrétních výzkumů na toto téma.

Velkou revizí prošel Eliasův koncept držení a uplatňování moci v ranně novověkých absolutistických státech. Tento koncept Elias obhájí ve své práci *Die höfische Gesellschaft* ale i v díle *O procesu civilizace*. Elias je toho názoru, že v absolutistické monarchii veškerou moc drží panovník a dvořanům nezbyvá nic jiného, než soutěžit o přízeň tohoto panovníka, neboť jedině on je může pozdvihnout výše.²⁴ Z tohoto názoru pak také vyplynulo Eliasovo spřažení procesu zdvoršťování mravů s monopolizací moci.²⁵ Dle něj jsou tyto dva fenomény navzájem závislé, respektive i monopolizace moci v rukou panovníka vede ke zdvoršťování mravů. Nejvýznamnějším kritikem této koncepce je Jeroen Duindam.²⁶ Novodobé výzkumy absolutistických dvorů totiž odmítly tezi o kumulaci veškeré moci v rukou krále a přiklonily se k názoru, že mezi králem a dvořany byla rovnováha sil, přičemž ale neodmítají, že pozice krále byla v 18. století proti staletím předchozím posílena.²⁷ Tímto se samozřejmě odmítla i Eliasova teze, že kumulace moci v rukou panovníka je jedním z klíčových impulsů ke zdvoršťování mravů. Výzkumem ranně novověkých dvorů v habsburské monarchii se zabývá Mark Hengerer. Ve svých pracích se zabývá proměnami vztahů moci, komunikace, reprezentace a chování, k čemuž mu jako inspirace slouží právě výzkumy Norberta Eliase.²⁸

Další kritika Eliasova díla spočívá ve volbě pramenů a s tím související kritika nedostatečného empirického výzkumu a přílišná obecnost a abstraktnost přijatých závěrů. Téměř celá civilizační teorie je totiž stavěna pouze na jednom typu pramenného materiálu.

²² ŠUBRT, J. *Civilizační teorie Norberta Eliase*. 1. vyd. Praha, 1996. s. 90-91. ISBN 80-7184-197-8.

²³ Tamtéž, s. 91.

²⁴ ELIAS, N. *O procesu civilizace II*. 1. vyd. Praha, 2007. s. 175. ISBN 978-80-7203-962-3.

²⁵ Tamtéž, s. 261-273.

²⁶ DUINDAM, J. *Myths of power*. 1. vyd. Amsterdam, 1994. ISBN 90-5356-111-0., DUINDAM, J. „Norbert Elias und der frühneuzeitliche Hof: Versuch einer Kritik und Weiterführung“, In *Historische Anthropologie*, 1998, Jg. 6, 4. s. 370-387.

²⁷ Z těchto novodobých výzkumů jmenujme alespoň EVANS, R. J. W. *Vznik habsburské monarchie : 1550-1700*. 1. vyd. Praha, 2003. ISBN 80-7203-463-4.

²⁸ HENGERER, M. *Kaiserhof und Adel in der Mitte des 17. Jahrhunderts*. 1. vyd. Konstanz, 2004. ISBN 1613-6624., HENGERER, M. „Macht durch Gunst?: Zur Relevanz von Zuschreibungen am frühneuzeitlichen Hof“, In BŮŽEK, V. – KRÁL, P. (edd.) *Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526-1740)*. 1. vyd. České Budějovice, 2003. s. 67-100. ISBN 80-7040-627-5.

Analýzy normativních pramenů mohou těžko dostatečně reprezentovat fenomény celospolečenských procesů. V jeho argumentaci hraje největší roli šlechta, měšťanstvem se příliš nezabývá. I proto je Elias často kritizován, že nedocení historický význam měšťanstva.²⁹ Přitom dle mého názoru Elias měšťanstvu podíl na civilizačním procesu neupírá, naopak zdůrazňuje, že tato skupina měla velký, i když poněkud nepřímý, vliv na průběh tohoto procesu. Měšťanstvo podle něj obzvláště v 16. století nabývá na sebevědomí takovým způsobem, že se snaží dobýt pozice, které do té doby držela pouze šlechta, popřípadě se snaží šlechtou stát. Tato nová konkurence zdola pak nutí šlechtu zvýšit své standardy ve všech oblastech svého působení, tedy i změnou chování. Elias tak netvrdí, že to bylo měšťanstvo, které změnilo normy chování. Měšťanstvo jen přimělo šlechtu, aby tuto změnu provedla.³⁰

Další výtky proti Eliasovu modelu směřuje proti podmínění civilizačního procesu složitou spleť vzájemných vazeb. Elias totiž tvrdí, že ve středověku nebylo potřeba vytříbených forem chování, protože jednoduše vzájemné vztahy mezi lidmi a s nimi související vzájemné závislosti nebyly tak rozvinuté, aby byli lidé nuceni brát ohledy na druhé. Tento názor pracuje s nevysloveným předpokladem, že proces zjemňování mravů je motivován osobním prospěchem z dané situace. Pro pozorovatele to však vypadá, jakoby se chování měnilo kvůli ohledům na druhé. Proti tomuto modelu však stojí jiný názor, který tvrdí, že ohleduplné chování není podmíněné spleť sociálních vazeb a vzájemných závislostí. Dokládá to na výzkumu „primitivního“ kmene Maroonů.³¹

Jiří Šubrt také upozorňuje na kritiku Eliasovy terminologie, konkrétně používaný termín „civilizovaný“.³² Dle Antona Bloka je tento termín hodnotící a zmenšuje význam těch společností, které nemají vytvořenou složitou síť sociálních vztahů. Ve spojitosti s etnocentrismem, z něhož Blok Eliase také obvinil, se jedná o zařazení Eliasových myšlenek do tábora staré antropologie 19. století, která s protiklady primitivní x civilizovaný pracovala. Ve shodě s Šubrtem se ale domnívám, že toto obvinění je mylné. Elias totiž nedefinuje pojem „civilizovaný“ v opozici proti slovu „primitivní“, ale definuje jej skrz stupeň kontroly afektů. Je pochopitelné, že i takto definovaný pojem je snadné stanovit jako hodnotící soud. Pokud však přečteme celé Eliasovo dílo, nenalezneme v něm žádné hodnotící soudy o civilizovanosti či primitivnosti společenství. Elias s těmito termíny vždy pracuje pouze v rámci, kterým je

²⁹ ŠUBRT, J. *Civilizační teorie Norberta Eliase*. 1. vyd. Praha, 1996. s. 87. ISBN 80-7184-197-8.

³⁰ ELIAS, N. *O procesu civilizace II*. 1. vyd. Praha, 2007. 297-301. ISBN 978-80-7203-962-3. s.

³¹ ŠUBRT, J. *Civilizační teorie Norberta Eliase*. 1. vyd. Praha, 1996. s. 88-89. ISBN 80-7184-197-8.

³² Tamtéž, s. 89.

definoval, dalo by se říci, že jen konstatuje rozdíly, ale nehodnotí je. Přesto lze nalézt u Eliase jistý příklon k civilizačním změnám.

Tento příklon je asi nejvíce patrný tam, kde se Elias zabývá procesem decivilizace.³³ Nárůst agrese ve 20. století a především 2. sv. válka do Eliasovy teorie nezapadají, a proto byl nucen se s těmito tématy vypořádat – samozřejmě způsobem, který nevyvrací jeho civilizační teorii. Tento problém bych ale ponechal stranou s konstatováním, že není nutné civilizační proces mermomocí „protahovat“ do přítomnosti, můžeme jej považovat za uzavřenou kapitolu s tím, že další vývoj probíhá za jiných okolností. Problém to samozřejmě neřeší, ale pro tuto práci není nutné zabývat se civilizačními či decivilizačními procesy ve 20. století.

2.3 Východiska práce

Jak jsme viděli výše, kritika se Eliasově civilizační teorii rozhodně nevyhnula. Jelikož tato práce bude vycházet z této teorie, je zapotřebí vyjasnit si na tomto místě veškerá východiska. Počáteční předpoklad je ten, že část Eliasovy teorie týkající se proměny chování v raném novověku je správná. Nikdo z interpretů civilizační teorie totiž nezpochybnil koncept proměny standardů mravů, až na Duerra, který však svoji argumentaci postavil na srovnání archaických společností se společnostmi středověkou a ranně novověkou, z které si poněkud účelově vybral ta témata, která civilizační teorii odporují. Jeho náhled také postrádá propojení proměn chování s dalšími změnami ve společnosti, jako např. monopol moci a násilí. Proto tedy vycházím z toho, že v průběhu 16. století se měnily normy a formy chování směrem k větší kontrole afektů. Nebudu brát v potaz, zda mají změny v chování co dočinění s držením a uplatňováním moci – to by ostatně ani na tomto typu pramenů nešlo doložit. Také ve shodě s procesem změny chování předpokládám, že v 16. století dochází k pozvolnému procesu proměny středověkého šlechtice – válečníka na novověkého šlechtice – dvořana. A předpokládám také, že v průběhu tohoto procesu bude docházet k proměnám hodnot, přičemž důraz na militární atributy šlechtice budu považovat za archaičtější než důraz na starobylost rodu, majetek a životní styl.³⁴ Dále vycházím z toho, že příručky určené šlechtickému okruhu čtenářů budou obsahovat přísnější pravidla chování než u obecných příruček. Tato východiska budu samozřejmě v průběhu práce srovnávat se získanými informacemi, což povede k jejich zpětné interpretaci.

³³ ŠUBRT, J. *Civilizační teorie Norberta Eliase*. 1. vyd. Praha, 1996. s. 93-95. ISBN 80-7184-197-8.

³⁴ MAŤA, P. *Svět české aristokracie (1500-1700)*. 1. vyd. Praha, 2004. s. 440. ISBN 80-7106-312-6.

Pracovat budu stejně jako Elias s normativní literaturou, tedy s příručkami dobrého chování. Tento typ pramenů vyžaduje velmi specifický přístup a také metodiku práce. Ta už svými základy (Eliasovou civilizační teorií) stojí na ryze teoretickém konceptu a proto je nutno přidržet se určitých pravidel. Především je nutné neustále ověřovat nově zjištěné informace s teoretickým konceptem, na němž práce stojí, neboť hrozí riziko, že nové poznatky nebudou s tímto konceptem korespondovat. Dále je potřeba mít neustále na paměti, že prameny, s nimiž se pracuje, jsou literárními památkami, a že fenomény v nich obsažené nelze jednoznačně interpretovat jako obraz reality. Bylo by ovšem velmi zajímavé zjistit, jaký je rozdíl mezi těmito fenomény a realitou, kterou popisují. Porovnat ale reálný obraz standardů chování s obrazem načrtnutým v literárních dílech je úkol značně přesahující možnosti této práce a pro jehož dokončení by bylo potřeba samostatného dlouhodobého výzkumu. Analýzy a interpretace fenoménů v této práci musí být tedy vždy chápány jako literární obraz skutečného, ale i možná vysněného nebo ideálního světa jednotlivých autorů. Autorovo ovlivnění je také nutno hledat ve vyznění celého textu, je nutné dívat se, komu autor straní, popřípadě vůči komu je autor zaujatý. K vyjasnění této dezinterpretace nám může dopomoci i odhalení donátora díla. To by vůči němu nebo stavu, do kterého patří, samozřejmě nemohlo být kritické.

Jak již bylo několikrát řečeno, jako pramenná základna mi poslouží příručky představující ideálního dvořana³⁵, naučení o dobrém chování a ctnostech³⁶ a v jednom případě také poučení o prohřešcích proti dobrému chování³⁷. Tyto prameny jsou převážně z 16. století, jen některé se zachovaly ve formě pozdějších výtisků, ale i ty vznikly v 16. století. Regionálně jsou zastoupené z Itálie, z Polska a z českých zemí. Vybíral jsem jednak ty prameny, s nimiž pracoval Elias, ale také ty, které zůstaly stranou jeho zájmu – především jsou to prameny z českého prostředí. Výsledky analýz těchto pramenů pak budu vzájemně srovnávat, při čemž si budu všimnout několika hlavních otázek. Tou hlavní by mělo být zjištění, jaké jsou v textech uvedeny důvody, pro které se přijetí pravidel chování doporučuje. Zajímá mě, jakým způsobem se argumentovalo a zda se tato argumentace lišila dle zemí a dle publika, kterému byl text určen. Motivace vedoucí k přijetí nových norem chování jsou totiž

³⁵ CASTIGLIONE, B. *Dvořan*. 1. vyd. Praha, 1978., GÓRNICKI, W. *Polský dvořan*. 1. vyd. Praha, 1977., ZÁVĚTA, J. *Schola aulica, to gest dvořská škola*. Praha, 1607. Národní knihovna Praha, 54 F 77.

³⁶ DELLA CASA, G. *Galateo aneb o mravích*. 1. vyd. Praha, 1971., AORG, K. (tiskař textu), *Knížky velmi užitečné o Ctnostech a dobrých Mravích starým y mladým čijsti potřebné*. Prostějov, 1554. Knihovna Národního muzea, 36 E 28., GUAZZO, S. *De Mutua & Civili Conversatione [...]*. Praha, 1613. Moravská zemská knihovna Brno, 4355.

³⁷ DEDEKIND, F. *Užitečný spis od Doktora Grobiána*. 1834. Moravská zemská knihovna Brno, 24855.

tématem, které není v Eliasově díle příliš patrné, i když v některých místech se tohoto tématu dotkne. Odpovědi na tuto otázku by mohly být užitečné k vyjasnění procesu přijímání těchto norem a jejich specifčnosti dle publika a regionu. Dále mě bude zajímat srovnání požadavků na šlechtice a s požadavky na obecné chování a také proměna požadavků na ideálního dvořana.

Co se týče metodiky práce, budu využívat antropologických přístupů pro interpretaci jednotlivých pramenů.³⁸ V podstatě budu uplatňovat podobný postoj k tématu, jaký má Peter Burke.³⁹ Antropologickým přístupem k fenoménům, jež jsou součástí chování a jednání, totiž nejlépe postihneme jejich drobné rozdíly, ale hlavně skryté motivace, o které v této práci jde především. Cílem mých rozborů budou výše naznačené fenomény obsažené v literárním díle, které však nelze srovnávat s realitou. Tyto fenomény však pro mě nejsou ani osobní zpovědi každého z autorů, i když jejich vliv na dílo je samozřejmě nepopíratelný. Jsou pro mě spíše vyjádřením určitých procesů, nálad a postojů společnosti, které byly v této době takovým způsobem dominující, že bylo vhodné je publikovat pro čtenářskou obec.

Analýzy jednotlivých knih jsou v této práci zařazeny do větších kapitol podle toho, jakému publiku byly určeny. Máme zde tedy dva větší celky, jeden obsahuje díla určená širšímu okruhu čtenářů, v druhém jsou umístěny analýzy knih pro vyšší společnost. Nejprve začneme s druhou skupinou knih, tedy těch, které jsou určeny pro šlechtu.

³⁸ Více o antropologickém přístupu v historickém bádání nalezneme v: BŮŽEK, V. „Šlechta raného novověku v historickoantropologických proudech současné evropské historiografie.“, In *Časopis Matice moravské* 122, 2003, s. 375-409., DÜLMEN, van R. *Historická antropologie: Vývoj, problémy, úkoly*. 1. vyd. Praha, 2002. ISBN 80-86569-15-2.

³⁹ BURKE, P. *Žebráci, šarlatáni, papežové*. 1. vyd. Jinočany, 2007. s. 13–20. ISBN 978-80-7319-069-9.

3 Baldassare Castiglione: Dvořan

3.1 Castiglione a jeho dílo

Baldassare Castiglione, který žil mezi léty 1478 a 1529, nebyl jen literátem a učencem, ale také dvorním diplomatem Gonzagů a později dokonce i papeže Lva X. Roku 1513 se stal dokonce hrabětem. Takto vysoké pozice, jichž za života dosáhl, jistě vyžadovaly důkladné vzdělání, které ostatně dokládá i kniha, kterou napsal. Jedná se o příručku ukazující ideálního dvořana.

Castiglioneho Dvořan se skládá ze čtyř knih, které jsou věnovány panu Alfonsu Ariostovi.⁴⁰ Tyto knihy byly napsány v letech 1508 – 1518, aby ukázaly, jak „*se má šlechtic, žijící u dvora vládařů, co nejprůměrněji zhostit svých povinností, aby jim mohl posloužit v každé rozumné věci a získal od nich přízeň, od ostatních pak pochvalu*“⁴¹. Pro tyto účely Castiglione sepsal rozmluvy, které se konaly mezi dvořany na urbinském dvoře, jichž se ale sám nezúčastnil, ale byly mu pouze zprostředkovány jeho přítelem. Otázky, zdali tyto rozpravy skutečně proběhly nebo zda jsou myšlenky jednajících osob skutečně autentické, nejsou předmětem mého zájmu. Jak jsem již poznamenal v úvodu, budou mým zájmem vlastnosti dvořana, o nichž se vedla debata. Také mě bude zajímat, jakými argumenty se v textu podtrhuje význam slušného chování a jaké jsou v textu podněty, pro které by se případný čtenář mohl rozhodnout tyto normy přijmout. Rozbor této knihy bude trochu detailnější, než ostatní analýzy, kvůli srovnání s další kapitolou týkající se knihy *Polský dvořan*.⁴²

Toto dílo je rozděleno do čtyř knih, z nichž každá obsahuje debatu dvořanů po dobu jednoho večera. Celkově se tedy jedná o čtyři večery, během nichž se skupinka pánů a dam snaží vykreslit nejen ideálního dvořana, ale i ideální dvorní dámu. Krom těchto témat se dotknou i mnohých dalších, jako je například rozprava o tom, jaký typ jazyka je vhodné používat, dále různé filosofické odbočky o literatuře, lásce a přátelství, až po taková témata jako je správný typ vlády. Rozhovory jsou psány velmi čtivě, což je u děl tohoto typu výjimka⁴³.

⁴⁰ CASTIGLIONE, B. *Dvořan*. 1. vyd. Praha, 1978.

⁴¹ Tamtéž, s. 31.

⁴² GÓRNICKI, W. *Polský dvořan*. 1. vyd. Praha, 1977.

⁴³ Rozhovory se neomezují jen na přednášky o jednotlivých vlastnostech ideálního dvořana (i když převažují), ale lze v nich najít i hádky, různé narážky, osobní příběhy a vtipy. Jaroslav Kudrna v úvodu k této knize na s. 7

Nejprve ale, než přejdeme k dalším tématům, je vhodné se zmínit o soudobé literatuře, která se Castiglionovým dílem zabývá. Sumarizovaná recepcce tohoto díla se v české literatuře objevuje v knize *Věk urozených*.⁴⁴ Velmi detailní rozbor recepcce *Dvořana* v celé Evropské kultuře od doby jeho vzniku do 20. století zpracoval Peter Burke.⁴⁵ Hlavně se zabývá regiony jižní a západní Evropy, méně se pak již zabývá Evropou severní a střední Evropu u něj zastupuje pouze oblast pozdějšího Německa. Recepce tohoto díla Burke pro oblast celé Habsburské monarchie nezpracoval, pouze konstatuje, že tento region spadá do většího celku střední Evropy, v níž bylo toto dílo přijaté později (po polovině 16. století), než v Evropě západní a jižní.⁴⁶ V závěru této knihy Burke sepsal mnoho známých osobností, kteří tuto knihu četli. Mezi nimi můžeme nalézt i Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic a Rudolfa II.⁴⁷ Detailní průzkum čtenářské obce pro oblast Čech zatím doposud chybí, možná i proto, že je vázán na výzkumy šlechtických knihoven, kterých doposud není mnoho.⁴⁸ Castiglionovým dílem se zabývá také sborník *Castiglione: The ideal and the real in Renaissance Culture*.⁴⁹ Studie v tomto sborníku se zabývají Castiglionovou osobností a životními zkušenostmi a jejich vlivu na jeho dílo, což částečně zdůvodňuje, proč se Castiglione v *Dvořanovi* zabývá jistými tématy a také ukazuje, jaký k nim měl on sám vztah.

Jak jsem se již několikrát zmínil, základem díla je skupinka šlechticů (dvě dámy a několik pánů), kteří se navečer schází u paní vévodkyně a povídají si. Jednoho dne hlasují o tom, jakou hru budou hrát, a zvítězí návrh, aby vytvořili ideálního dvořana pomocí jeho vlastností. Nejčastěji to funguje tak, že jeden vypráví a ostatní naslouchají a občas vznášejí poznámky a námítky. Občas se stává, že na chvíli zabřednou do jiných témat, v nichž se většinou jejich názory rozcházejí a dochází ke střetu. Myslím si, že tyto pasáže nejlépe ukazují názory samotného Castiglioneho. Soudím tak kvůli tomu, že tyto části jsou vesměs

píše: „*Tedy nemáme zde co činit s jakousi sbírkou suchých předpisů, nýbrž s živým obrazem společnosti využívající se v oduševnělých diskusích, ve vyprávění osobních příběhů a mnohdy i anekdot.*”

⁴⁴ BŮŽEK, V. - HRDLIČKA, J. - KRÁL, P. - VYBÍRAL, Z. *Věk urozených*. 1. vyd. Praha – Litomyšl, 2002. s. 68-72. ISBN 90-7185-417-4.

⁴⁵ BURKE, P. *The fortunes of the courtier: The european reception of Castiglione's Cortegiano*. 1. vyd. Cambridge, 1995. ISBN 0 7456 1150 8.

⁴⁶ Tamtéž, s. 156.

⁴⁷ Tamtéž, s. 173, 176.

⁴⁸ Kromě dalších prací Petra Maška, Antonína Luboše, Jitky Radimské a Tomáše Knoze se výzkumu zámeckých knihoven věnuje: RADIMSKÁ, J. (ed.) *Opera romanica 1, 4, 9*. 1. vyd. České Budějovice 2000, 2003, 2006. ISBN 80-7040-473-6, ISBN 80-7040-661-5, ISBN 80-7040-846-4.

⁴⁹ HANNING, R. W. – ROSAND, D. (edd.) *Castiglione: The Ideal and the Real in Renaissance Culture*. 1. vyd. New Haven – London, 1983. ISBN 0-300-02649-8.

konfrontační a s jasným výsledkem. Výsledky těchto střetů interpretuji jako názor samotného autora, dá se tedy z textu zjistit, který z názorů autor preferuje⁵⁰.

Didaktický účel spisu je obsažen nejen v jednotlivých ctnostech a neřestech dvořana a dvorní dámy, ale i v samotných urbínských dvořanech. Všichni účastníci těchto sezení jsou milí, rozvášní a skromní, takže vlastně uplatňují některé vlastnosti ideálního dvořana v praxi. O tom se během hovorů neustále ujišťují vzájemnými zdvořilostními komplimenty, z nichž je ale cítit ta vědomě pěstěná vnější přetvářka, která je také (jak uvidíme později) součástí chování ideálního dvořana. Také velmi patrný je oslavný tón, kterým Castiglione v úvodu⁵¹ vyzdvihuje vlastnosti urbínského dvora, jeho vládců a také dvořanů. Chvála Urbina se pak ještě objevuje během debat o dokonalém dvořanovi.⁵²

3.2 Analýza:

V úvodu debatující dvořané nejprve vyloží základní vlastnosti každého dvořana. Ten by měl být urozený, tedy šlechtic, protože neurození si myslí, „že není jejich povinností překonávat činy předků; kdežto pro šlechtice je pohanou už to, nedosáhnout-li alespoň úrovně svých otců.“⁵³ U této vlastnosti je zvláštní, jakým způsobem se argumentuje. Nepoukazuje se zde na tradici šlechtických rodů sloužících panovníkům od středověku, ačkoliv je jasné, že tato tradice přetrvávala do raného novověku. Důraz je zde kladen na praktické výhody šlechticů proti neurozeným: „U těch [neurozených] i ta největší snaha a nejlepší výchova přinese většinou jen skromné plody, kdežto ti druzí dosáhnou bez velké námahy vynikajících výsledků.“⁵⁴ Tyto argumenty jsou velmi zajímavé, pokud si je dáte do kontextu s osobami, které je poslouchají. Jedná se o skupinku šlechticů, kteří jsou jen článkem v dlouhé tradici, která pojednává o výjimečnosti šlechty. Oni vlastně sami před sebou legitimizují své postavení ve společnosti, ačkoliv si neuvědomují její relativnost. Tyto nevědomě předávané fenomény, které se dají aplikovat na memetickou teorii, však nemohou být v této práci rozebrány, neboť si vyžadují delší samostatný výzkum.⁵⁵ Proti zásadě, že dvořan má být

⁵⁰ Většinou z těchto sporů vyjde jedno stanovisko vítězně. Někdy sice není jasné, které stanovisko je vítězné, ale v takových případech je podle mého názoru autorovo stanovisko dále rozváděno nebo se k němu kloní více přisedících.

⁵¹ CASTIGLIONE, B. *Dvořan*. 1. vyd. Praha, 1978. s. 31-36.

⁵² Tamtéž, s. 103-104.

⁵³ Tamtéž, s. 46.

⁵⁴ Tamtéž, s. 47.

⁵⁵ O memetické teorii a její aplikaci na sociální fenomény: BLACKMOREOVÁ, S. *Teorie memů: Kultura a její evoluce*. 1. vyd. Praha, 2000. ISBN 80-7178-394-3.

zároveň šlechtic, sice vystoupí jeden z účastníků s obhajobou neurozených dvořanů, ale tato nezpůsobí žádný rozruch a po celou dobu další diskuse už tento návrh ani jednou nezazní. Urozenost je také důležitá pro turnaje, zábavy, hry a šermování, jichž se má dvořan účastnit. Použití tohoto argumentu je patrně vázáno na středověkou představu šlechtice jako rytíře, jemuž jsou tyto činnosti vlastní.

Co se týče fyzického vzhledu, tak by dvořan měl být středního vzrůstu a jeho tělo by mělo být souměrné. Měl by být mrštný a obratný, ale zároveň také silný. V obličejí by měly převládat mužnější rysy. Dvořané by neměli být měkčí a zženštilí, takoví by měli „být vyhnáni nejen od dvorů velkých pánů, ale ze společnosti všech vzdělaných mužů vůbec.“⁵⁶

Hlavní činnost dvořana by měla být služba ve zbrani.⁵⁷ Důležitá je hlavně zdatnost, odvaha a věrnost svému pánu. Dvořan by měl umět zápasit a jezdit na koni se vším, co k tomu patří. Také by měl znát příčiny, z nichž často vznikají souboje, aby se do nich pouštěl s rozmyslem. Bojovat má, jen když jde o jeho čest, tedy v nejzazší chvíli. Když už je ale k boji donucen, tak má bojovat odvážně, neměl by neustále ustupovat a bránit se. Dvořan by měl také prokázat určité znalosti ve vojenství, i když zde se na něho tak velké nároky nečiní. V boji nesmí nikdy ztratit svou čest. Kdyby se to přihodilo, bylo by to podobné, jako když dáma ztratí pověst o své ctnosti, jednalo by se tedy o společenské znemožnění, které by mohlo (kvůli důrazu na čest v raném novověku) trvale snížit schopnost v této společnosti dosáhnout úspěchu. Dále jsou jmenovány mnohé další dovednosti, jako jsou turnaje, lov, běh, skoky, vrh kamenem a naskakování a seskakování z koně. Neměl by ovšem provádět činnosti, které jsou „pro šlechtice nevhodné“.⁵⁸ Jmenovány jsou jen dvě: chůze po laně a přemety. Ideální dvořan musí především vědět, kdy tyto dovednosti má použít, aby se neztrapnil, ale naopak, aby dosáhl uznání od ostatních, čímž si ve společnosti polepší. O tomto se však zmíním později.

Další, nedílnou součástí dvořanových schopností, jsou duševní činnosti. Především na literární vzdělání se klade velký důraz.⁵⁹ Zvláštní je povšimnout si důvodů, pro které je literární vzdělání tak důležité. Hovoří se o tom, „*jak je literatura, seslaná od Boha lidem jako dar, užitečná a nepostradatelná pro náš život a naši důstojnost.*“⁶⁰ Pro dvořana je také důležité znát jazyky, především řečtinu, latinu: „*Přál bych si, aby byl v literatuře vzdělán víc než průměrně, přinejmenším v tom oboru, kterému říkáme humanistická studia, aby ovládal*

⁵⁶ CASTIGLIONE, B. *Dvořan*. 1. vyd. Praha, 1978. s. 47. s. 53.

⁵⁷ Tamtéž, s. 44, 50.

⁵⁸ Tamtéž, s. 56.

⁵⁹ Tamtéž, s. 80-83.

⁶⁰ Tamtéž, s. 81.

nejen latinu, ale i řečtinu, v kterémžto jazyku bylo napsáno mnoho výtečných knih. Aby znal básníky a právě tak řečníky a dějepisce a byl zběhlý v psaní veršem i prózou, především v našem lidovém jazyce; vedle potěšení, které poskytne sám sobě, osvojí si tímto způsobem i umění bavit se příjemně s dámami, které obvykle takové hovory milují.“⁶¹ Zmínka o lidovém jazyce se tématu ideálního dvořana příliš netýká, je to jen čistě italská záležitost, a proto nechávám zdlouhavé pasáže o volbě jazyka stranou. Časté ctnosti ideálního dvořana jsou převzaty z antického Řecka a Říma. Je to logický důsledek rozšíření renesance v Itálii a přebírání starších vzorů ctností a neřestí. Také kvůli tomu by měl dvořan umět kreslit, i když zmíněn je i ryze praktický důvod, proč umět malovat – kvůli zakreslování vojenských map.

Důležitější než tyto schopnosti je ale vědět, kdy, jak, proč, kde a za jakým účelem je předvést ostatním, protože (jak později uvidíme) při jejich špatném provedení hrozí velké společenské zesměšnění.

Především se musíme vyvarovat „*nabubřelosti a nerozumné sebechvály, která u všech posluchačů budí vždy odpor a nechuť*“.⁶² Zároveň ale „*nesmíme odsuzovat schopné muže, který se chválí s mírou; taková chvála je naopak přesvědčivější, než kdyby vycházela z úst jiných lidí. Kdo se při samochvále nedopustí chyby a nevzbudí u posluchačů nechuť a odpor, je ve skutečnosti velmi skromný a zaslouží si vedle vlastní chvály též pochvalu od všech ostatních, neboť tohle umění je neobyčejně nesnadné*“.⁶³ Jde tedy o to nalézt jakýsi střed, při čemž je samozřejmě velmi žádoucí na sebe co nejvíce poukázat, ale zároveň se to nesmí přehnat.

Při předvádění nějakých činností jako tanec, jízda na koni nebo hraní na hudební nástroj se doporučuje nedávat najevo přílišnou snahu, ani nesmíme vypadat, že se na danou činnost hodně soustředíme.⁶⁴ Vše, čím se ideální dvořan prezentuje, musí být ladné, lehké a jakoby mimoděk. Cílem je totiž ukázat sama sebe v co nejideálnějším světle. Pokud tedy dvořanovi nejde tanec, nebude se do něj pouštět, ale naopak třeba v jízdě na koni se může před ostatními předvést. Ale jak už bylo zmíněno, nesmí se svými schopnostmi chvástat – cení se skromnost.

Na jednu stranu se doporučuje, abychom se předvedli v činnostech, v nichž jsme velmi dobří, ale na druhé straně je doporučováno být co nejvíce skromný. Toto cenění si skromnosti

⁶¹ CASTIGLIONE, B. *Dvořan*. 1. vyd. Praha, 1978. s. 82.

⁶² Tamtéž, s. 47, 51.

⁶³ Tamtéž, s. 51-52.

⁶⁴ Více o tanci v raném novověku: ROUSOVÁ, A. (ed.) *Tance a slavnosti 16. – 18. století*. Praha, 2008. ISBN 978-80-7035-394-3.

podle mě souvisí s kritikou pochlebníků a různých podvodníků, kteří se ke dvorům stahují. Ve *Dvořanovi* se totiž často objevují pasáže, ve kterých urbinští dvořané tyto podvodníky kritizují.⁶⁵ A mají k tomu rozumné důvody, neboť v renesanční Itálii byla možnost vzestupu neurozených osob velmi velká. Bohatí měšťané se tak stávají konkurenty šlechty, která se samozřejmě brání a všemožně se snaží tuto skupinu dehonestovat a kritizovat.⁶⁶

Skromné chování a nechvástání se svými výkony má ještě jednu, viditelnější výhodu. Pokud jsme vyzváni, abychom předvedli dejme tomu tanec, a my jej předvedeme (podle rady týkající se ideálního dvořana) naprosto perfektně, ale s lehkostí a nenuceně, nemůžou se ostatní domnívat, že jsme jej předvedli záměrně s úmyslem se před ostatními předvést. Zároveň díky té lehkosti si mohou ostatní jen domýšlet, co že všechno ještě umíme, a co jim zůstalo skryto. Uveďme si jeden příklad: „*Kdo z vás se nemusí smát, když náš pan Pierpaulo tancuje po svém způsobu; poskakuje, vytahuje se na špičkách, nepohne ani o chlup hlavou, jakoby ji měl ze dřeva, a tváří se hrozně soustředěně, jakoby počítal kroky? Kdo je tak slepý, aby si neuvědomil, jak je takové[á] nepřirozenost nehezka? Jak půvabná je proti tomu u mnoha zde přítomných pánů a dam přezíravá nenucenost*“⁶⁷

Prestiž v očích ostatních tak vzroste mnohem víc, než když by se jednalo přímo za tímto účelem – tedy chvástáním se. Zde vyvstává na povrch další důležitý znak ve dvorském prostředí a tím je ono nejednání na rovinu. Na uvedeném příkladě to lze ukázat. Jelikož jsme se o tanec nehlásili a jelikož při se při něm chováme nenuceně a s lehkostí, vypadá to, že nám vůbec nejde o to, abychom se nějak před společností ukázali. Přihlížející tak nabudou dojmu, že pouze nenuceně tančíme a nijak nám nezáleží na tom, co si o nás lidé myslí. Ve skutečnosti je to podvod a přetvářka. Ono nenucené chování je ve skutečnosti velmi promyšlené jednání, které má za úkol zmanipulovat ostatní a vnutit jim to, co chceme, aby si o nás mysleli. Proto je důležité se na jednání, chování a mluvení dívat právě touto optikou, neboť skrze ni nám vystoupí na povrch skutečné úmysly jednajících postav, a to i v rozhovorech v Castiglioneho *Dvořanovi*.

Ale s onou lehkostí pohybů to je ještě trochu komplikovanější. Při předvádění lehkého pohybu, jenž nám nečiní sebemenší potíže (a když nám potíže činí, tak to musíme šikovně dohrát) se musíme vyvarovat tzv. vyumělkovanosti. Vyumělkovanost je v knize popisována jako přílišná snaha o nezaulatost a lehkost: „*snaží se dát tak svědomitě najevo nevšimavost, že*

⁶⁵ CASTIGLIONE, B. *Dvořan*. 1. vyd. Praha, 1978. s. 47. s. 51, 83.

⁶⁶ BURKE, P. *Italská renesance*. 1. vyd. Praha, 1996. s. 241-245.

⁶⁷ CASTIGLIONE, B. *Dvořan*. 1. vyd. Praha, 1978. s. 47. s. 60.

mu často sklouzne plášť z ramene a sandál z nohy, a on se pro ně ani neshýbne a tancuje dál. Je na něm až příliš vidět, jak pracně se namáhá vzbudit dojem, že na tanec nemyslí, což znamená, že na něj myslí až příliš; a protože přitom překračuje patřičné meze, jeho přezíravost je nepřírozená a nevhodná; vychází mu pravý opak toho, co má v úmyslu, totiž zamaskovat umění.⁶⁸ Problém je v tom, že tato snaha je tak přílišná, až je každému naprosto zjevná a celá blamáž tím mizí a její účinky také. Jde tedy o to, aby nikdo neprohlédl, o co se snažíme, ale aby se nechal unést divadlem, jež mu předvádíme.

Jak již bylo řečeno, dvořanovo jednání, chování a vystupování musí být řízené, podle toho, v jaké situaci se nachází tak, aby mu z toho vždy vyplynulo co nejvíce k jeho dobru: „Dále si musí dobře uvědomit, co chce dělat, vzít v úvahu místo, kde to chce dělat, v čí společnosti se nachází, dobu a důvod, proč to dělá, svůj věk a povolání, k jakému cíli směřuje a které prostředky mu k tomu mohou dopomoci; těmto okolnostem se musí chytře přizpůsobit ve všem, co dělá a říká.“⁶⁹

V bojových situacích musí dvořan dbát na to „odlišit se od davu a všechny význačné a směle činy, které si předsevzal, uskutečnit s co nejmenší družinou v dohledu nejurozenějších a nejváženějších mužů z celého vojska a zejména v přítomnosti a pokud možno přímo před očima svého krále nebo pána, jemuž slouží, neboť je nepochybně správné využít dobře provedené věci.“⁷⁰ Ono předvedení se před správnou společností platí nejen pro bojové situace. Např. se doporučuje, aby šlechtic nenavštěvoval vesnické turnaje, protože na nich je zcela předvedený výkon zbytečný. Naopak při turnaji, který pozoruje panovník, je třeba se předvést v nejlepším světle. To však neznamena pouze turnaj vyhrát, nutné je se během turnaje co nejlépe reprezentovat, k čemuž je nutné mít krásnou zbroj, vyzdobeného koně a parádní šaty, což je velmi nákladné.⁷¹ Na otázku, kde své schopnosti předvést, je tedy jasná odpověď: „přímo před očima svého krále a pána.“⁷² Motivace tohoto jednání je zřejmá: posílit svou prestiž u panovníka, ukázat mu, v čem dotyčný vyniká. Sebereprezantací na turnaji zároveň dokazujeme před všemi zúčastněnými i diváky legitimitu našeho postavení, urozenosti a popřípadě i bohatství. Tato potřeba legitimizace je obzvláště naléhavá v době 15. – 16. století, kdy se do prostoru, v kterém dosud dominovala šlechta, dostává měšťanstvo.

⁶⁸ CASTIGLIONE, B. *Dvořan*. 1. vyd. Praha, 1978. s. 61.

⁶⁹ Tamtéž, s. 47, 107.

⁷⁰ Tamtéž, s. 107.

⁷¹ KLUČINA, P. *Zbroj a zbraně: Evropa 6. – 17. století*. 1. vyd. Praha – Litomyšl, 2004. s. 472 ISBN 80-7185-661-4.

⁷² CASTIGLIONE, B. *Dvořan*. 1. vyd. Praha, 1978. s. 47. s. 107.

Šlechtu to nutí k tomu, aby se uzavírala – vytvářejí se normy pro vstup mezi pány a rytíře. Tyto vyprofilované skupiny se pak musí soustředit na vlastní prosazení se ve společnosti. Šlechta se zaměřila na prezentaci starobylosti rodů a rytířských a šlechtických ctností.

Už jsem se několikrát zmínil o tom, že pro dvořana je velmi důležitá čest, kterou musí neustále chránit, a to není vůbec lehké. Zdá se, že dvořan je doslova spoután povinnostmi dbát o svou čest, takže si nemůže dopřát ani chvilku oddechu. Naštěstí pro něj je v Dvořanovi zmínka o příležitosti, kdy se může oddat nevázanému veselí. Tou příležitostí je karneval. Během karnevalu je možné bez ztráty cti dělat věci, jež by jindy byly nepřístojné. Je to kvůli masce, kterou má každý na sobě. Masky má tu vlastnost, že promění člověka, jenž ji nosí, na člověka, kterého má maska představovat. Když si šlechtic vezme masku sedláka, stává se sedlákem a může nebo musí se chovat jako sedlák. Právě kvůli této přeměně šlechtice v sedláka nemůže utrpět čest šlechtice, protože on v dané chvíli není šlechticem, ale sedlákem.⁷³ Tento typ chování je typický pro společnost, v níž je hraní sociálních rolí velmi důležité, a takovou společností je právě ta ranně novověká.⁷⁴

Pro ideálního dvořana je rovněž důležité, aby se choval dle svého věku. Pro mladé a staré platí určitá omezení pro to, co je a není vhodné. Staří by podle Castiglioneho neměli provozovat hudbu a tanec, protože v jejich podání vypadají směšně. Naopak mladí lidé by se měli snažit co nejvíce krotit nestálou a vrtkavou povahu, která je mladým tak vlastní, a snažit se působit klidně a rozvázně. Tato doporučení pro mladé a staré mají společný cíl, který jsme již viděli několikrát v předchozích ukázkách. Tím cílem je zlepšit své postavení ve společnosti, získat si její uznání, což vede k lepšímu postavení v této společnosti a dále k většímu vlivu.

Dalším tématem, o němž se hovoří, je chování vůči panovníkovi. Důležitá poznámka, kterou je třeba začít, je ta, že dvořané nejsou pro panovníka rovnocennými partnery, jsou hierarchicky níže postavení. Také proto musí dvořan svého pána milovat a vždy se chovat tak, aby ho nezarmoutil. Nejde tedy o to, co nejlépe sloužit, ale co nejvíce se zalíbit svému pánovi, proto se doporučuje hovořit s panovníkem o příjemných tématech, být vždy v dobré náladě a vystříhat se věcí, které panovník nemá rád: „*Náš dvořan nedá najevo pošetilou domýšlivost, nebude nosit nepříjemné zprávy, neřekne neprozřetelně nic, co spíš urazí než potěší, nebude*

⁷³ Více k tématu karnevalů a slavností: BURKE, P. *Žebráci, šarlatáni, papežové*. 1. vyd. Jinočany, 2007. s. 267–279. ISBN 978-80-7319-069-9., BŮŽEK, V. – KRÁL, P. (edd.) *Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku*. 1. vyd. České Budějovice, 2000. Opera historica 8. ISBN 80-7040-384-5.

⁷⁴ BURKE, P. *Žebráci, šarlatáni, papežové*. 1. vyd. Jinočany, 2007. s. 23-27. ISBN 978-80-7319-069-9.

*umíněný a svárlivý*⁷⁵. Všechny tyto doporučené formy chování by měla doprovázet skromnost a trpělivost – dvořan si prostě musí umět počkat na přízeň panovníka. „*Dvořan musí být vždycky o něco pokornější, než odpovídá jeho postavení, nesmí tak docela samozřejmě přijímat nabízenou přízeň a pocty, může je skromně odmítat, ale tak, aby bylo zjevné, jak velice si jich váží, čímž poskytne tomu, kdo je nabízí, příležitost nabízet je ještě naléhavěji; čím větší zdráhavost dá tímto způsobem najevo, tím více se bude knížeti zdát, že si ho poddaný váží a že milost, kterou prokazuje, je tím větší, čím více si ji cení a cítí se jí poctěn ten, kdo přijímá. To jsou skutečné a spolehlivé důkazy přízně, pro které si ho budou lidé vážit; jelikož si je nevyžebrał, všichni uvěří, že jsou odměnou za opravdovou zdatnost, tím spíš, bude-li si při tom počínat skromně.*“⁷⁶ Tato ukázka představuje podobný typ chování, jaký jsme viděli u příkladu s tancem. Text ukazuje na tendenci vymezit se vůči pochlebníkům a těm, kteří si zásluhy vyžebraávají, a ukazuje, jakým způsobem ukázat ostatním, že si přízeň panovníka zasluhujeme právem. K tomu se používá stejný způsob chování jako v případě prezentace dvořanových silných stránek. V tomto případě dvořan musí zastřít svoji touhu po ocenění a přede všemi ukázat, že si jí velmi váží, ale zároveň ji zdvořile odmítá. Toto jednání vyvolá dva efekty, jež jsou v textu popsány – za prvé se tím panovník ujistí, že onen dvořan je mu loajální a že jeho loajálnost neplyne pouze z touhy po zásluhách, a za druhé se tímto ujistí společnost kolem panovníka, že je tento dvořan skutečně hoden zásluh, čímž se předejde možným intrikám proti tomuto dvořanovi. Opět zde vidíme příklad důsledného hraní sociálních rolí dle Burkeho.⁷⁷

Dále se debatuje, co dělat, když se dvořan dostane do služby ke špatnému panovníkovi. V takovém případě má dvořan právo neuposlechnout rozkazů tohoto pána a také právo od něj odejít. S větší obezřetností se řeší otázka, zdali může dvořan poupravit cestu ke splnění úkolu daného panovníkem. Radí proto ideálnímu dvořanovi, aby se nejprve dobře rozmyslel, jaké následky a rizika by nesla jeho vlastní cesta před tím, než se rozhodne ji uskutečnit. V zásadě se však svoboda rozhodování v tomto směru připouští. Ideální dvořan však může také velkou měrou ovlivňovat panovníka. Dvořan by měl fungovat také jako vychovatel panovníka. Měl by mu tedy být příkladem a vést ho ke ctnostem, dobrým skutkům a měl by ho naučit vládnout. Tuto pasáž je však lepší brát s rezervou a považovat ji za pouhý ideální stav věcí pro dvořany. U panovníka se klade důraz na to, aby se vystříhal extrémů a

⁷⁵ CASTIGLIONE, B. *Dvořan*. 1. vyd. Praha, 1978. s. 47. s. 118.

⁷⁶ Tamtéž, s. 119-120.

⁷⁷ BURKE, P. *Žebráci, šarlatáni, papežové*. 1. vyd. Jinočany, 2007. s. 23-27. ISBN 978-80-7319-069-9.

volil střední cestu. Měl by být také štedrý, ale zároveň by po sobě měl zanechat krásné stavby. Měl by vládnout v míru a vést pouze obranné války. V neposlední řadě by se měl starat o své poddané, nesmí k nim být ani moc krutý, ani moc mírný, musí se tedy, jak už jsem se několikrát zmiňoval, vyvarovat extrémů a vybrat si střední cestu.

Dále se připomíná, že i naši přátelé o nás samotných hodně vypovídají, a tedy nám mohou značně vylepšit či zhoršit reputaci. Proto se nabádá, abychom vybírali přátele s rozvahou tak, aby nám přátelství s nimi nezkazilo pověst, ale naopak, aby nám pomohlo zvýšit přízeň panovníka nebo zlepšit postavení ve společnosti. Opět je zde patrný důraz na osobní prospěch dvořana. Také je vhodné mít jen jednoho nebo dva přátele, ne víc. Ryze praktické téma se zaobírá vhodným oblečením. To by mělo odpovídat dvořanovu postavení a také by mělo budit dobrý dojem a mělo by mít spíše tmavší barvu.

Značný prostor, celých 72 podkapitol, je věnováno zásadám, které se mají používat při hovoru, přičemž velká část tohoto tématu se týká správného užívání žertů, vtipů, rčení, slovních hříček, přirovnání atd. V textu je pro všechny výše zmíněné žánry příznačné analytické rozebrání daného žertu nebo vtipu. Tato kapitola, ačkoliv je promísená mnoha legračními historkami a příklady vtipů, dokládá vysokou důležitost i takto úzce zaměřeného hovoru, jakým je žertování a vtipy. Důraz je kladen především na vhodnost vtipu či žertu do dané situace; vtip musí zapůsobit a zároveň ohromit přítomné svou promyšleností. Celé toto téma (stejně jako všechny dosud zmíněné) směřuje k jednomu cíli: Dosáhnout uznání a pochvaly od společnosti, případně od panovníka. A také (jako ve všech ostatních případech) se k tomu používá metoda oklamání posluchače.

Ve třetí a čtvrté knize o dvořanovi se opouští téma zaměřené na ideálního dvořana a věnuje se otázce, jakými vlastnostmi má být obdařena ideální dvorní dáma. Tato část Castiglionova Dvořana má jednu zvláštnost: výklady o ideálech dvorních dam jsou velmi často přerušovány poznámkami, které ženy napadají a přiřazují jim podřadnou roli ve společnosti. Tato mínění jdou především od pana Gaspara, ze kterého si pak ostatní dělají kvůli jeho vztahu k ženám šprýmy, a celá polemika o „hodnotě“ ženy se tak pohybuje chvíli na poli veselého laškování, chvíli zas v oblasti tvrdé hádky. Velká část rozhovorů se tedy točí okolo polemiky o ženách a mužích. Krom toho se mluví také o komunikaci žen, o lásce a o kráse. V průběhu debat o těchto tématech se také objeví dvě intermezza zabývající se vztahem dvořana k panovníkovi. Ačkoliv je téma věnované ženám v *Dvořanovi* velmi rozsáhlé, nebudu se pouštět do příliš podrobných analýz, neboť obraz ideální dvorní dámy již nepatří do

okruhu témat, jimiž se budu v této práci zabývat. Proto jen stručně nastíním základní vlastnosti dvorní dámy.

Na úvod se nejprve vyjmenovávají vlastnosti, které by měla mít ideální dvorní dáma společně s ideálním dvořanem – urozenost, ctnost a dobré mravy. Dvorní dáma by měla umět komunikovat, musí tedy být moudrá, dobře volit předmět hovoru, nebýt moc upjatá, ale ani moc rozevlátá, nesmí šířit klepy a dávat pozor na vyumělkovanost. Především ovšem musí dbát na svou počestnost, to je základ, bez kterého by žena nemohla ve společnosti vůbec být. Jak toho dosáhnout je ovšem druhý, mnohem těžší úkol. Protože se dvorní dáma se pohybuje v dvorské společnosti, znamená to, že musí umět především komunikovat s muži, být veselá a milá. Nesmí ovšem opustit jisté meze: *„nesmí používat neslušných slov a bezostyšně si dovolovat nevhodné důvěrnosti, aby dokázala, že dovede být milá a svobodomyslná, a nesmí se chovat tak, aby ji společnost považovala za horší, než ve skutečnosti je; a je-li přítomna poněkud kluzkému hovoru, má se trochu červenat a stydět.“*⁷⁸ Měla by ovšem také dbát na to, aby se vyvarovala opačnému extrému: *„Proto nesmí ve snaze ukázat, že je řádná a počestná, zacházet příliš daleko a chovat se upjatě nebo dávat najevo, že se jí protiví poněkud nevázaná společnost a zábava, a vstát a opustit místnost; mohl by snadno vzniknout dojem, že schválně předstírá přísnost mravů, aby o sobě utajilo něco, co by jiní mohli uhodnout.“*⁷⁹ Na těchto příkladech vidíme, jak je obtížné pro dvorní dámu zachovávat téměř jakousi „buddhovskou střední cestu“, která jediná jí zajistí bezproblémové soužití s dvorskou společností. Na příkladu s dvorní dámou, která je příliš upjatá, lze vidět ještě jeden (nám již známý) rys dvorské společnosti. Je to již několikrát zmiňovaný fenomén klamání okolí tak, aby si myslelo, co my chceme, aby si myslelo. Na tomto místě ovšem vidíme tento fenomén o úroveň dál – vidíme společnost, která dešifruje přísnost mravů dvorní dámy jako snahu oné dvorní dámy vnutit této společnosti, aby si o ní myslela, že je velmi počestná. Lidé tedy vidí za jejím chováním snahu zastřít „skutečnost“, tedy „fakt“, že ona dvorní dáma je nepočestná. Přesto, že se dále rozvádí mnoho dalších témat jako je umění a láska, nejdůležitější pro dvorní dámu zůstává starost a její počestnost. Z toho důvodu lze vyčíst, že dvorní dáma hrála v dvorské společnosti rozhodně pasivnější roli než dvořan.

⁷⁸ CASTIGLIONE, B. *Dvořan*. 1. vyd. Praha, 1978. s. 47. s. 202-203.

⁷⁹ Tamtéž, s. 202.

3.3 Závěr

Na závěr této kapitoly bude shrnuta nejdůležitější specifika tohoto díla a také bude zodpovězena otázka motivací k přijetí nastíněných norem. Nejvýraznější zvláštností nabízených forem chování je jejich detailní propracovanost do nejmenších podrobností. Jde to až do takových extrémů, že dvořan musí odhadovat, jakým způsobem je vnímán ostatními, a až podle toho se zachovat. Z takto vytříbených forem chování, jednání a myšlení se dá usuzovat, že hierarchický pohyb (tedy kariérní vzestupy či pády) lidí v této společnosti byl velmi rychlý a proto bylo potřeba co největší citlivosti vůči všem náznakům, které bychom mohli využít v náš prospěch. Další specifikum této knihy, které ale lze předpokládat i u ostatních spisů dobrého chování určených nejvyšší společnosti, je propracovanost chování u činností, které jsou této společnosti typické. Proto je věnován prostor pro téma tance, hudby a rozhovorů, protože se s nimi pravděpodobně dvořané velmi často setkávali. Tématu motivací jsme se dotýkali v průběhu celé analýzy této knihy. Základní důvody, pro které se doporučuje přijetí zmíněných norem, jsou čistě pragmatické a utilitární. Cílem každého dvořana je totiž získat na dvoře svého pána co nejvýznamnější postavení a pokud možno získání nějakého výnosného úřadu. S tím je spojena i touha po prestiži a po společenském uznání od ostatních. A právě na tato témata jsou cílené veškeré příklady, které ukazují, jak je výhodné chovat se dle zmíněných standardů. U jednotlivých příkladů, ať se týkají tance či umění vyprávět vtipy, vždy ten, co se chová slušně a mravně dosahuje lepších výsledků, než ten, který se takto nechová. Ukazuje se tak, že mravné chování, zdvořilost a elegance byly nezbytnými podmínkami pro začlenění a udržení se ve vyšší společnosti.

4 Lukasz Górnicki: Polský Dvořan

4.1 Górnicki a jeho dílo

Lukasz Górnicki pracoval mezi léty 1559 a 1565 na knize, jež měla za cíl ukázat ideálního polského dvořana. Dílo bylo dokončeno roku 1566 a poté bylo vytištěno v krakovské tiskárně M. Wierzbielyho. Český čtenář může sáhnout po překladu Jaroslava Simonidese, který vyšel v 70. letech minulého století⁸⁰. Toto české vydání jsem porovnával s polským vydáním této knihy z roku 1639 a nezjistil jsem významnější odchylky.⁸¹ I proto následující analýza textu čerpá z tohoto českého vydání, na něž budu dále odkazovat.

Polský dvořan Lukasz Górnického je adaptací Dvořana Baldassara Castiglioneho⁸². Už samotný název o tom zřetelně vypovídá. V úvodu do Polského dvořana Górnicki poctivě vyjmenovává, co na původním textu upravil, co převzal a co do něj vložil svého⁸³. Veškeré úpravy původního textu obhajuje Górnicki tím, že toto dílo chtěl co nejvíce přiblížit polské kultuře. Vůbec největší zásah do původního Dvořana Baldassara Castiglioneho je odstranění přítomnosti žen. V Castiglioneho Dvořanovi byly celé dvě kapitoly věnovány ctnostem a správnému chování u dvorních dam, kdežto v Polském dvořanovi se tímto zabývá pouze třetí kapitola. V původním textu se dvorní dámy účastnily samotných hovorů o dvořanovi, ale v Polském dvořanovi chybí ženy zcela; rozhovor se odehrává jen mezi pány. Górnicki to vysvětluje tím, že „naše Polky nejsou tak učené jako Italky, podobně jako jiné věci, které tam jsou, by jejich uši nesnesly.“⁸⁴

Děj knihy se odehrává v rezidenčním sídle krakovského biskupa Samuela Maciejowského, které leží blízko Krakova na říčce Pradnik. Jednoho večera navrhne biskup, aby se hrály hovorové hry místo karet, a to se také stane. Cílem těchto hovorů je vylíčit dokonalého dvořana.

⁸⁰ GÓRNICKI, W. *Polský dvořan*. 1.vyd. Praha, 1977.

⁸¹ Elektronická forma tohoto textu je přístupná na: <http://pbc.biaman.pl/dlibra/doccontent?id=2237&dirids=21> (28. 6. 2009)

⁸² CASTIGLIONE, B. *Dvořan*. 1. vyd. Praha, 1978.

⁸³ GÓRNICKI, W. *Polský dvořan*. 1.vyd. Praha, 1977. s. 333-338.

⁸⁴ Tamtéž, s. 334.

4.2 Analýza textu

Základní vlastností dokonalého dvořana je šlechtictví, a proto musí pocházet z urozené rodiny. Ačkoliv proti tomuto stanovisku oponuje pan Bojanowski⁸⁵ tím, že ukazuje ctnostné lidi, kteří nejsou urození, nakonec přeci jen opět získává iniciativu názor první. Už tato první vlastnost samozřejmě do velké míry určuje dvořanovi další činnosti, neboť šlechtictví je definováno mimo jiné vojenskou činností.⁸⁶ Hlavní profese dvořana má být tedy rytířské řemeslo, přičemž důraz je kladen na věrnost svému pánu, mužnost, sílu a odvahu a hlavně na čest a slávu.

Otázku statečnosti a zbabělosti velmi dobře ilustruje následující citace: „*Občas se pozná srdnatost na malých věcech líp než na velkých, neboť v bitvách, když přihlíží mnoho lidí, najde se více těch, kdo jsou strachem málo živi, ale z bázně před hanbou jdou slepě vpřed a jednají, jak se sluší na statečné, i když občas bůhsud' jak. A zase v menších, a ne tak prudkých bitvách, kde vidí, že se mohou skrýt a nevystavovat se nebezpečí, zvláště když tu jejich zbabělost nemůže nikdo vidět, tuze rádi zůstanou v křesťanském pokoji.*“⁸⁷ Na tomto příkladě je vidět o co jde v bitvě. Paradoxně se vůbec nehovoří o vítězství či prohře, což je pro dnešního člověka základem každé bitvy. Nechtěl bych však nijak bagatelizovat otázku výhry nebo prohry pouze z tohoto příkladu. Mnohem zajímavější je motivace jednajícího v této ukázce. On zběsile neútočí proto, aby jeho strana vyhrála, nýbrž kvůli tomu, že se bojí hanby, bojí se ztráty cti. Abych to uvedl přesněji: bojí se, že mnoho přihlízejících uvidí, že je bázlivý, čímž utrpí jeho čest. Jde tedy, aby byl někým viděn, když zrovna prezentuje svoje kladné vlastnosti, v tomto případě statečnost. Na druhém příkladě s menší bitvou vidíme, že tam není potřeba se prezentovat, neboť je málo diváků. Tato historka však sloužila jako špatný příklad a naopak se radí, aby dvořan projevil odvahu a srdnatost i v menších bojích, kde je malá naděje na získání slávy. Těžko říct, zdali tento příklad ilustruje „špatné“ mravy, které byly v té době běžné, či je to jen teoretický výklad zdůrazňující ctnostnější mravy ideálního dvořana. Já bych se přikláněl spíše k první variantě. Výše zmíněná historka by ale neměla vyznít tak, že je něco špatného na tom prezentovat svoje ctnosti před ostatními. Ona pouze diskredituje prvoplánovou propagaci ctností.

⁸⁵ Pan Bojanowski je jedním z diskutujících dvořanů. Stejně jako Castiglione, tak i Górnicki do rolí diskutujících obsadil skutečné osoby, které znal a zřejmě jim tímto chtěl prokázat čest.

⁸⁶ GÓRNICKI, W. *Polský dvořan*. 1.vyd. Praha, 1977. s. 42.

⁸⁷ Tamtéž, s. 42.

Pokud je zápal k boji a statečnost pravou (nehranou) ctností, není nic špatného na tom je ukázat v celé kráse před ostatními: „*Proto nechť dvořan užívá proti nepřátelům v době válečných bitev svého zápalu a své krutosti a nechť se stará, aby byl vždycky v čele, aby stál v prvním šiku.*“⁸⁸

Z vojenského umění by měl dvořan dokázat ovládat jakoukoli zbraň, měl by umět bojovat na koni i pěšky. Na koni musí umět hezky sedět a musí ho umět dobře vést. V pěším boji musí ovládat střelbu z luku, zápas a také má umět finty.⁸⁹ Všechny tyto vojenské dovednosti mu pak mají sloužit nejen v bitvách, ale i při turnajích. Také se lze dočíst, že primární funkcí těchto dovedností je uplatnění v boji, tedy v bitvách a až na druhém místě je jejich použití v turnajích.⁹⁰ Kromě vojenských dovedností by z fyzických činností měl dvořan ovládat běh, skákání, myslivost, plavání, metání kamenem.

Krom fyzických činností by se měl ideální dvořan zabývat také činnostmi duševními. Měl by znát několik jazyků, především latinský, řecký, německý, italský, francouzský či španělský. Také by měl umět hrát na loutnu nebo jiný hudební nástroj. Dvořan má také ovládat umění konverzace, velké požadavky jsou na něho kladeny v otázce správného, nenuceného a přiměřeného chování. Důležitost nenuceného chování nám pěkně ilustruje následující citace. „*Soudím, že libivost a ten půvab v lidském jednání roste, protože každý věda, s jakou námahou přichází to, co má být zvlášť dobře vykováno, vidí-li, že to někomu jde snadno, musí žasnout, a naopak zase, když někdo s něčím zápolí a dělá to jakoby s násilím, každý se na to dívá s odporem a jeho řeči s odporem naslouchá, takže jeho řeč bude hned levnější i kdyby ve skutečnosti byla sebedražší.*“⁹¹ Důraz na nenucené chování tedy není kvůli nějaké jeho obecně důležité vlastnosti, ale kvůli tomu, že toto naše chování se stává objektem pozorování ostatních lidí – v tomto případě ostatních dvořanů. Také je nutné si uvědomit, že požadavek na nenucené chování je ještě o stupeň náročnější forma chování, než rady týkající se jednotlivých činností, jako například chování se u stolu, ceremonie atd.

Pokud chceme zjistit, zdali v životě dvořana hraje prim rytířské řemeslo, nebo duševní činnosti, jednoznačně nám vyjde, že na prvním místě v dvořanově životě stojí řemeslo rytířské a až jeho ozdobou jsou potom duševní dovednosti. Jako příklad nám poslouží myšlenka, která se v textu několikrát opakuje: „*věřím, že nikoliv věda, nýbrž rytířské řemeslo*

⁸⁸ GÓRNICKI, W. *Polský dvořan*. 1.vyd. Praha, 1977. s. 43.

⁸⁹ Fintami jsou zřejmě míněné záludy, jichž se často užívalo při šermu mečem či kordem.

⁹⁰ GÓRNICKI, W. *Polský dvořan*. 1.vyd. Praha, 1977. s. 46-47.

⁹¹ Tamtéž, s. 54.

je přednější.⁹² Vidíme zde tedy zřetelně stejný požadavek, kterého jsme byli svědky u Castiglioneho, aby byl ze šlechtice především rytíř. V celé knize se nikde příliš specificky nehovoří o tom, k čemu jsou militární dovednosti dvořanovi dobré, nijak se neanalyzují.⁹³ S největší pravděpodobností jsou však tyto dovednosti natolik běžné, že není potřeba věnovat nějaký prostor jejich vymezení či používání. V této době tedy lze ještě předpokládat dvořana plně se realizujícího v bitvách a turnajích, nikoliv ještě dvořana - úředníka. V Polském dvořanovi máme tedy, co se militárních požadavků týče, stejného dvořana, jakého má Castiglione zobrazeného ve své knize.

Argumenty a důvody, pro které se doporučuje přijetí výše zmíněných norem, už částečně vyplývají z předešlého rozboru. Přesto si k zodpovězení těchto otázek pomůžu dalšími ukázkami. O nutnosti sebekontroly u dvořana nás zpravuje tato část věty: „[a] k tomu dodávám, že k získání opravdové slávy a dobrého jména u každého a milosti u toho pána, na jehož dvoře bude, potřebuje dvořan to, aby dovedl sám sebe, své zvyky i svůj život mírnit a nasadit jim pevné otěže, aby těchto darů, které bude mít, bez závisti jiných dovedl užít u dvora.“⁹⁴ Kontrola vlastního chování je tu přímo spojována s úspěchem dvorské kariéry. Sláva a dobré jméno jsou tedy spojovány s umírněným chováním a sebekontrolou ve společnosti. Praktický příklad, jak byla tato ctnost vážená, nalezneme hned na první stránce první kapitoly této knihy, kde se hovoří o charakteristických rysech krakovského biskupa Samuela Maciejowského. „A co na člověku nejvíc lidé chválí, tak držel na uzdě své vášně, že na něm nebyly znát ani nebylo o nich slyšet, ani o lakotě po majetku, ani o zahálčivosti v blahobytu, o ukrutnosti při vládnutí, ani o bezbožnosti v úřadě, ani o hanebnosti v životě, ani o žádné mrzké vadě.“⁹⁵ Umění držet na uzdě své vášně je tu prezentováno jako vlastnost, již si lidé na člověku nejvíc chválí. Nebýt ukrutný při vládě nebo bezbožný v úřadě je tedy hodnoceno nanejvýš kladně, z čehož se dá usuzovat, že toto chování nebylo ještě v této době zcela běžné. Kontrolování svých afektů ještě není standardem, je zatím jen ctností, která je však velmi kladně hodnocena. Když se zpětně podíváme k požadavkům na dvořana u Gornického a Castiglioneho, pak vidíme, že základem jsou sice rytířské vlastnosti, ale neméně důležitou roli hraje i dobré chování.

⁹² GÓRNICKI, W. *Polský dvořan*. 1. vyd. Praha, 1977. s. 73.

⁹³ Tamtéž, s. 127, 111, 93, 92, 155, 168.

⁹⁴ Tamtéž, s. 91.

⁹⁵ Tamtéž, s. 25.

5 Schola aulica aneb dvořská škola

Dalším titulem zabývajícím se dvorskými mravy je kniha vydaná roku 1607 v Praze, jejímž autorem je Jiří Závěta, a jenž se jmenuje *Schola aulica, to jest dvořská škola*.⁹⁶ Jak už název napovídá, je toto dílo zaměřené na dvořany, a proto je také ideální na srovnání s Castiglionovým *Dvořanem* a Gornického *Polským dvořanem*. *Schola aulica* je rozdělená podobně jako Castiglioneho *Dvořan* do mnoha malých oddílů, z nichž každý obsahuje nějakou radu či příhodu, která je obvykle dlouhá půl stránky. Celá kniha je tedy souborem mnoha malých kapitolek, které obsahují ponaučení nebo radu, občas se objeví příklady z minulosti. V autorově rukopisu je znát renesanční duch, což je patrné obzvláště z častých odkazů na antické filosofy, hrdiny a vládcy, kteří ve větší míře figurují v historkách ilustrujících Závětovy rady a naučení. Kvalita té či oné historky, která má ilustrovat dané ponaučení, je ale přinejmenším sporná – význam mnohých z nich se často vůbec nekryje s významem konkrétního ponaučení.

O Jiřím Závětovi a hlavních myšlenkách jeho knihy se můžeme dočíst ve *Věku urozených*.⁹⁷ Zajímavou otázkou, kterou si tato kniha klade, je, zdali Závěta znal Castiglioneho dílo. Bohužel na ni nedokáže odpovědět, neboť k tomuto tématu doposud neproběhl dostatečný výzkum.

5.1 Analýza textu

Pro Závětu je lidský život neustálý boj, trápení a starosti. To se týká i života na dvoře knížat a králů, který Závěta popisuje jako strastiplnou cestu s mnoha nástrahami a nebezpečími, přičemž kritika je mířena hlavně vůči dvořanům. Dle autora si za své problémy můžou právě sami dvořané svým chováním, zdůrazněno je zejména to, že za jejich problémy nemůžou jejich páni. Na několika místech autor dokládá, že člověk doufá v lepší budoucnost, ale ta nepřichází, protože každá část lidského života má své neduhy⁹⁸. Zdůrazněna je zejména ta životní fáze člověka, kdy vstupuje do dospělosti, tedy adolescence. Dle autora si mládenec musí zvolit buď cestu ctnosti a zdravého rozumu, nebo cestu nešlechtnosti a náruživosti myslí.⁹⁹ Ani jedna z těchto cest však nezaručuje poklidný život, obě jsou dle autora neustálým

⁹⁶ ZÁVĚTA, J. *Schola aulica, to jest dvořská škola*. Praha, 1607. Národní knihovna Praha, 54 F 77.

⁹⁷ BŮŽEK, V. - HRDLIČKA, J. - KRÁL, P. - VYBÍRAL, Z. *Věk urozených*. 1. vyd. Praha – Litomyšl, 2002. s. 70-71. ISBN 90-7185-417-4.

⁹⁸ ZÁVĚTA, J. *Schola aulica, to jest dvořská škola*. Praha, 1607. Národní knihovna Praha, 54 F 77. s. 5-6 [v úvodu].

⁹⁹ Tamtéž, s. 5 [v úvodu].

bojem. Na cestě zdravého rozumu musíme vést neustálý boj s žádostmi těla, na cestě nešlechtnosti potom musíme zakoušet trápení plynoucí z neřestí jako je lakomství, závist či touha po slávě. Při tom se vždy podotýká, že za trápení, jež nás při cestě životem sužují, si můžeme jen a jen sami díky chybám, kterých se v životě dopouštíme. Odpovědnost za vlastní štěstí a spokojenost tak autor klade na bedra každého člověka, pro pomoc se však můžeme obrátit i k Bohu a to pomocí zbožného života.¹⁰⁰ Hned na to ale Závěta varuje před Satanem, který se často usazuje při dvorech knížat. Tím Satanem jsou míněni špatní dvořané, respektive jejich špatné vlastnosti, samotný dvůr je dle autora dílo boží.¹⁰¹

Autor v úvodu píše, že je kniha určena pro nezkušené dvořany, kteří se chystají jít ke dvoru. Tato knížka má být budoucímu dvořanovi přítelem a poradit mu, jak odvrátit hněv svého pána, či jak se mu vyhnout.¹⁰² Hned na začátku však varuje, že panský a knížecí dvůr je místo velmi nebezpečné a nestálé a připodobňuje ho k rozbouranému moři.¹⁰³ Tato kritika je však mířena na samotné dvořany, sami králové, knížata a panovníci za tyto nešvary nemohou, autor je od nich zcela distancuje. Nejprve se tedy musí člověk rozhodnout, zdali by vůbec službu u dvora zvládnul. Pokud se rozhodne, že ano, doporučuje se sloužit u dvora nejmoudřejšího a nejmocnějšího knížete. Jak jsme již viděli na předchozích analýzách, i zde se opět ukazuje, že za velmi důležitou vlastnost dvořana je považována jeho urozenost a ctnost.¹⁰⁴ Urozenost se dokonce připodobňuje k daru od Boha, ctnost je zase považována za víc než štěstí. Mezi dalšími vlastnostmi dvořana by mezi jinými měla být skromnost, loajalita svému pánovi, trpělivost, odvaha a stálost, přičemž všechny tyto vlastnosti mají pomoci k úspěšné kariéře u dvora. Například skromnost co se majetku týče: „*Mnozy nepočnauc slaužiti při Dwoře/ hned moc swau a nádhernost prowozugí: což wzbuzuge nelásku a hněw/ tak že potom nevtwrdice se w tom, nenadále a s hanbau padnauti musý.*“¹⁰⁵ Tato pasáž zřetelně ukazuje čistě pragmatickou funkci skromnosti, jako počáteční ochrany před závistí a hněvem jiných dvořanů a případným pádem. Důležité je také povšimnout si spojitosti prezentace majetku a moci, tyto dvě věci jsou v raném novověku synonymy – majetek je moc

¹⁰⁰ ZÁVĚTA, J. *Schola aulica, to gest dwořská škola*. Praha, 1607. Národní knihovna Praha, 54 F 77. s. 71.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 72-74.

¹⁰² Tamtéž, s. 8 [v úvodu].

¹⁰³ Tamtéž, s. 3 [v úvodu].

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 23 [v originále je chyba – místo 23 je psáno 32] .

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 22-23.

a moc je majetek.¹⁰⁶ Mimo charakterních vlastností by měl dvořan znát historii, několik jazyků a také právo.¹⁰⁷

Velká část jednotlivých rad a naučení v této knize se týká vzájemného vztahu mezi dvořany. Jedna z nich doporučuje se nepřipojovat se do žádných seskupení dvořanů, neboť z toho hrozí možné nebezpečí. Pokud je však nezbytné najít si přítele, radí se připojit se k někomu, kdo má velmi vysoké postavení a majetky, ten totiž svého nepřítele snadno porazí.¹⁰⁸ Tato rada je nepochybně vedena i snahou nekompromitovat se případným pádem našich spojenců, toto nebezpečí je totiž u významnějších dvořanů zřejmě menší. Další varuje se před tím, abychom se posmívali sami sobě či někomu jinému, a opět se poukazuje na to, že by to mohlo způsobit náš konec u dvora. Poznámky mířené na naši osobu bychom neměli odrážet agresivně ale naopak vtípně a s nadhledem.¹⁰⁹ Pokud nás však někdo haní či jinak na nás slovně útočí, doporučuje se toto zcela ignorovat, kdybychom to opláceli, mohlo by nás to stát i život.¹¹⁰ Dále se varuje, abychom si neudělali nepřítele z někoho tak mocného, kterého bychom nepřemohli. Od něj musíme snášet všechny křivdy.¹¹¹ Pokud už jednoho nepřítele máme, nemáme si dělat další, a pokud máme nepřátel více, doporučuje se s nimi uzavřít mír, kromě jednoho, se kterým se hodláme vypořádat.¹¹² Zvláštní je, že autor kategoricky neodsuzuje dělání si nepřátel, ale pouze upozorňuje na dělání si nepřátel z mocných lidí. I zde je tedy patrná pragmatičnost v chování, důraz není kladen na obecné morální principy, ale na prospěch dvořana z dané situace. To ostatně dokládá další poučka mladým dvořanům, ve které se píše, že případné zlé úmysly vůči našemu nepříteli bychom měli co nejlépe utajit, aby o nich nevěděl.¹¹³ Jednou by se totiž mohla karta obrátit a bývalý protivník by se mohl stát našim spojencem. Toto ponaučení dokládá nejen onu utilitárnost chování při dvorech, ale přímo nabízí a podporuje intrikánské metody jednání. S intrikami je spojeno další ponaučení, respektive stížnost. Závěta kritizuje odstraňování soupeřů a nepřátel pomocí uvěznění, falešného obvinění a následného odsouzení.¹¹⁴ Opět se tento příklad dá použít jako ilustrace

¹⁰⁶ BŮŽEK, V. - HRDLIČKA, J. - KRÁL, P. - VYBÍRAL, Z. *Věk urozených*. 1. vyd. Praha – Litomyšl, 2002. s. 109. ISBN 90-7185-417-4., MAŤA, P. *Svět české aristokracie (1500-1700)*. 1. vyd. Praha, 2004. s. 364-440, 232. ISBN 80-7106-312-6.

¹⁰⁷ ZÁVĚTA, J. *Schola aulica, to gest dvořská škola*. Praha, 1607. Národní knihovna Praha, 54 F 77. s. 10.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 19.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 27.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 32.

¹¹¹ Tamtéž, s. 37.

¹¹² Tamtéž, s. 76.

¹¹³ Tamtéž, s. 39-40.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 40.

možného způsobu odstranění osobních nepřátel a soupeřů a také jako doklad Eliasovy teze o zvětšení konkurence mezi dvořany při dvorech v 16. století.

Velmi zajímavý je Závětův postoj k urozeným a neurozeným dvořanům. V úvodu svého pojednání pouze podotkne, že dvořan by měl pocházet z urozeného rodu, v závěru se však k tomuto tématu vyjádří ostřeji a to kritikou neurozených dvořanů. Závěta je obviňuje z touhy po bohatství a po moci a také z toho, že se chtějí vyrovnat knížatům či se nad ně ještě vyvýšit.¹¹⁵ Závěta dokonce tvrdí, „že nejspíšeji ti, ježto z nízkého a opovrženého rodu vzešli a buďto vtípem, a nebo šibalstvím, a nebo jakoukoli jinou chytrostí k vysokým stupňům a vyvýšenostem přišli, mnohem pyšnější a nejnesnesitelnější vši zemi. S velikou záhubou obci i zemi bývají, nežli ti, ježto z urozených, rytířských a znamenitých lidí pošli?“¹¹⁶ Zde vidíme opět pěkný příklad toho, jakou konkurencí v této době byli pro šlechtu dvořané pocházející z neurozených nebohatých rodin. Tato ukázka také vybízí k domněnce, že Závěta toto dílo napsal na objednávku někoho ze šlechtického prostředí.

Druhým velkým tématem Závětových rad je kritika charakterových vad dvořanů. Nejde tedy o rady jako takové, Závěta spíše varuje dvořany, jak by mohli s takovými vlastnostmi skončit, a to pomocí příběhů a anekdot, které jsou buď ze starověkého Řecka a Říma, nebo z novější doby, tedy z 16. století. Velmi často je v knize kritizováno pochlebování knížatům jako prostředku k získání jejich důvěry, která je potom zneužita ve vlastní prospěch. Ale objevuje se i rada nabádající, abychom knížatům pochlebovali pomocí sladkých a vtipných řečí. Nejde tedy o kritiku pochlebování jako takového, autor pouze odsuzuje prvoplánové zalíbení se knížeti, které je motivováno sobeckými mocenskými cíli.¹¹⁷ Před pochlebenstvím varuje Závěta i možnými následky, když tvrdí, že často knížata prohlédnou úmysly falešných pochlebníků a ztrestají je.¹¹⁸ Nejostřeji proti pochlebenství Závěta argumentuje tím, že „mnozy Císařowe a králowe pokládaji sobě za velikau hanbu když jim pochlebujes.“¹¹⁹ S tímto jistě souvisí další rada, která říká, že by se měl dvořan chovat jako poddaný svého pána a měl by dělat, co se na poddaného sluší.¹²⁰ Neměl by se tedy urážet nad tím, že se musí před králem snižovat.¹²¹ Naprostý extrém v těchto doporučeních pak zaujímá

¹¹⁵ ZÁVĚTA, J. *Schola aulica, to gest dvořská škola*. Praha, 1607. Národní knihovna Praha, 54 F 77. s. 146.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 159-160.

¹¹⁷ Tamtéž, s. 17-18.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 46.

¹¹⁹ Tamtéž, s. 51.

¹²⁰ Tamtéž, s. 57.

¹²¹ Tamtéž, s. 56.

rada říkající, že by se dvořané měli chovat ke svým pánům jako k bohům.¹²² Ačkoliv se na jednom místě objevuje zmínka o špatných knížatech¹²³, obecně lze konstatovat, že pokud je Závětově knize něco kritizováno, pak je to připisováno vždy na rub dvořanů, respektive jejich špatným vlastnostem. Zdůrazněna je také odpovědnost dvořanů za špatný obraz dvora, knížata na tom dle Závěty nenesou žádnou vinu.

To už jsme ale u dalšího velkého souboru rad týkajících se vztahu mezi dvořanem a pánem. Důraz je však kladen především na chování a jednání ze strany dvořana k pánovi. Vyzdvihována je především stálost, trpělivost a loajalita vůči svému pánu, neboť tyto vlastnosti jsou důležité pro postup v kariéře. Tyto tři ctnosti jsou tolik důležité proto, že existuje velké nebezpečí, že si bohatý a mocný dvořan začne dělat vlastní politiku nezávisle na svém panovníkovi. Jako ochrana proti případnému nařčení z intrik proti panovníkovi může být interpretována výše zmíněná rada, která říká, že by se dvořan neměl připojovat k žádné skupině dvořanů, ale měl by zůstat nestranný. I proto se zřejmě radí, abychom nehovořili s dvořany, které nemá panovník v oblibě. Neupozorňovat na sebe, případně doložit loajalitu panovníkovi je další z možností, jak se uchránit od případného pádu. Pro získání panovníkovy důvěry se doporučuje nabízet hodně a brát málo. Ideální je, když panovník nabude dojmu, že je pro něj dvořan ochoten položit život. Apeluje se také na to, aby dvořané plnili své povinnosti přesně tak, jak jim to uložil jejich panovník, a aby nic nečinili bez jeho vědomí. Důležité je také být panovníkovi neustále nablízku, abychom nepropásli situaci, kdy se bude něco rozdávat. Jde tedy primárně o to, zalíbit se panovníkovi, neboť je to on, kdo uděluje moc, statky, slávu a společenskou prestiž.

5.2 Shrnutí

Suma sumárum můžeme vidět z pozice dvořanů jednu hlavní tendenci. Jejich hlavní motivace je bezesporu kariéerní vzestup spojený se získáním bohatství či moci. Aby toho dvořan dosáhl, musí se zalíbit panovníkovi a přesvědčit ho o své loajalitě. Zároveň musí dbát na to, aby se zcela distancoval od jakéhokoliv podezření ze strany panovníka či dvořanů o jeho věrnosti. To lze provádět velmi rozmanitými prostředky, mezi kterými v raném novověku získává stále větší důležitost dobré chování a schopnost kontroly afektů. Loajalita je pro knížete či panovníka naprosto klíčová, protože obsazením určité funkce získává dvořan také moc, které potom může využít k případnému odstranění svého pána. Toto nebezpečí dokládá Závěta v závěru své knihy, kde líčí různé pokusy (mnohdy úspěšné) povýšených

¹²² ZÁVĚTA, J. *Schola aulica, to gest dvořská škola*. Praha, 1607. Národní knihovna Praha, 54 F 77. s. 50.

¹²³ Tamtéž, s. 105-107.

dvořanů o odstranění panovníka, krále nebo císaře.¹²⁴ Tyto příklady však příliš nevypovídají o praktikách v 16. století, neboť jsou z dob starověku. Dobře však vypovídají o Závětově recepci tohoto nebezpečí a potřebě varovat před ním.

¹²⁴ ZÁVĚTA, J. *Schola aulica, to gest dwořská škola*. Praha, 1607. Národní knihovna Praha, 54 F 77. s. 153-159.

6 Giovanni della Casa: Galateo aneb o mravích

6.1 Autor a dílo

Traktát *Galateo aneb o mravích*¹²⁵ sepsaný italským knězem v polovině 16. století je jakousi příručkou dobrého chování. Autorem tohoto díla je Giovanni della Casa. Narodil se roku 1503 v Mugellu, dostal velmi dobré vzdělání, studoval právo a řečtinu. Nejprve se uchytil jako básník, nakonec však zakotvil v církevní kariéře a dostal se až na post papežského nuncia v Benátkách. Roku 1558 vyšlo v Benátkách první vydání jeho knihy o dobrém chování. Autor v ní promlouvá přímo ke čtenáři a vysvětluje mu základní principy slušného chování.

Tento spis si už svým místem a dobou vzniku říká o srovnání s Castiglionovým Dvořanem. Obě díla pojednávají o správném společenském chování, ale určitý rozdíl mezi nimi je. Především je Dvořan, jak už z názvu vyplývá, cílený na výše postavenou skupinu lidí sloužících u dvora, kdežto u Galatea nevíme, komu je spis určen. Jistou nápovědou nám můžou být situace a příklady, které jsou v knize popisované. Většina z nich mluví o vysoce postavených lidech (o baronech či biskupech), a je tedy pravděpodobné, že i Galateo je cílený na podobnou skupinu čtenářů jako Castiglioneho Dvořan. Protože však Galateo není primárně cílený na šlechtice - dvořany, nejsou v něm zmínky o vojenských povinnostech či turnajích. Obsahuje ale dost informací týkajících se tématu, co je a není ctnostné, což se objevuje také u Dvořana a je proto možné zde provést srovnání.

6.2 Analýza textu

Hned v úvodu nám autor sděluje důležité informace týkající se zařazení dobrého chování mezi další ctnosti. „*Začnu proto s věcí, jež by se snad mnohým mohla zdát malicherná, totiž s tím, co má člověk podle mého soudu dělat, aby byl v hovoru a styku s lidmi příjemný a roztomilý a uměl se způsobně chovat. A přece i to je ctnost, nebo alespoň vlastnost ctnosti velmi podobná. Být štědrý, houževnatý nebo velkorysý je ovšem bezpochyby chvályhodnější a větší ctnost než být milý a způsobný, ale nicméně slušné chování, přiměřené mravy v jednání i ve slovech nám mohou prokázat stejně platné služby jako jiným lidem velkodušnost nebo statečnost, už proto, že je třeba uplatňovat mnohokrát za den.*“¹²⁶ Na této ukázce lze vidět, že dobré chování nemá (stále ještě) tak vysoký statut jako např. štědrost,

¹²⁵ Čerpám opět z českého překladu této knihy: DELLA CASA, G. *Galateo aneb o mravích*. 1. vyd. Praha, 1971.

¹²⁶ DELLA CASA, G. *Galateo aneb o mravích*. 1. vyd. Praha, 1971. s. 9-10.

houževnatost či velkorysost, které jsou považovány za větší ctnosti. Na obranu dobrých mravů dále autor poznamenává, že „vznešenější a významnější ctnosti není třeba dokazovat tak často.“¹²⁷

Být štedrý, velkodušný a velkorysý lze také jen v tom případě, že má člověk dost majetku, kterým může disponovat – těžko může být žebrák štedrý. Závislost těchto vznešenějších ctností na majetku dokazuje, že opravdu ctnostným se člověk nemůže stát jen tak snadno, protože tyto vznešené ctnosti může praktikovat jen člověk, který už určité sociální postavení má. Východisko se tu objevuje ve formě slušného chování, které se může naučit kdokoli. „Kdyby na to přišlo, mohl bych ti jmenovat mnoho lidí, kteří si jinak nezasloužili velkou úctu, ale byli a jsou velmi oblíbeni výhradně pro své milé a líbivé mravy. Pomáhaly jim a pozvedaly je; dosáhli velmi vysokého postavení a nechali daleko za sebou muže obdařené těmi vznešenějšími a slavnějšími ctnostmi, o kterých jsem se zmínil.“¹²⁸ Zde lze vidět velký posun. Autor zde ukazuje, jakou cestou se má člověk dát, aby dosáhl vysokého postavení. Není už potřeba praktikovat náročné vznešené ctnosti, ale stačí, pokud se budeme dobře a mile chovat k ostatním. Možnost sociálního vzestupu se tak objevuje i pro lidi, kteří nejsou bohatí či urození, protože stačí, když přijmou společenské normy a podřídí se jim. Dobré mravy a umění chovat se ve společnosti se stávají předpokladem úspěchu natolik, že jsou dokonce mnohem důležitější než vznešenější a slavnější ctnosti. Tento ocitovaný odstavec tak zcela odpovídá Castiglioneho Dvořanovi, ačkoliv není cílený na šlechtice – dvořany. V této době již nestačí mít úctu ostatních, je nutné také s ostatními dobře vycházet, a protože dobré mravy může mít i člověk nižšího stavu, má i on možnost úspěchu ve společnosti. Rozdíl je ovšem v tom, že Dvořan se zabývá výlučně službou u dvora, proto k požadavku na dobré chování ještě přidává urozenost jako nezbytnou podmínku pro úspěch na tomto poli, kdežto Galateo mluví více obecně.

Tento úvod do Galatea musíme mít stále na paměti, když potom analyzujeme jednotlivé složky dobrého chování. Je nutné si neustále připomínat, že požadavek na dobré mravy a slušné chování nevyvstal jen tak z ničeho. Tyto normy se objevují ve společnosti, jejíž členové jsou navzájem stále více závislí, a ve které je hustá síť vzájemných interakcí mezi jednotlivými členy.¹²⁹ Také je ale důležité tyto normy vnímat jako cestu k lepšímu sociálnímu postavení. Tyto normy se tedy neformují jen díky tomu, že sociální klima je jim

¹²⁷ DELLA CASA, G. *Galateo aneb o mravích*. 1. vyd. Praha, 1971. s. 10.

¹²⁸ Tamtéž, s. 11.

¹²⁹ ELIAS, N. *O procesu civilizace II*. 1. vyd. Praha, 2007. s. 161. ISBN 978-80-7203-962-3.

přístupné, ale také díky individuálním snahám o společenský vzestup. Elias tomuto individuálnímu jednání nepřisuzuje větší váhu¹³⁰, pro něj jako pro sociologa jsou důležitější celospolečenské jevy, které působí na tento fenomén. Pro analýzu těchto typů pramenů by však bylo chybou opomíjet individuální motivace, které jsou z textů velmi patrné.

Základem slušného chování je dle della Casy stejně jako u Castiglioneho umět hovořit s lidmi. V obou pojednáních těchto autorů se také tématu hovoru věnuje nejvíce prostoru a otázka komunikace s ostatními lidmi je probírána do nejmenších detailů. Při hovoru nemáme lhát, chlubit se a vyvyšovat se nad ostatní. Důležité je také dobře zvolené téma hovoru. Dále autor nabádá, abychom se při hovoru vždy přizpůsobili tématu i náladě, která zrovna vládne. A proč je nutný takový důraz na něco tak obyčejného, jako je rozhovor několika lidí? Jednoduše proto, že umět mluvit s lidmi a správně se u toho chovat je pro raně novověkého člověka ctnost. Pokud toto člověk ovládá na dostatečně vysoké úrovni, může se díky tomu vyšplhat mezi vyšší společností. Pokud bychom tuto situaci měli zobecnit, vyšlo by nám, že hovor vedený dle pravidel dané společnosti je vlastně legitimizací vlastního postavení v této společnosti a zároveň přispívá k dalšímu upevnění statutu této společnosti. „*Proto v přítomnosti lidí, kterým se chceme zalíbit, nesmíme dělat nic, v čem se projevuje víc povýšenosti než přátelství. Každý náš skutek musí nasvědčovat, že si vážíme a ceníme společnosti, v níž se nacházíme.*“¹³¹

Ale i oblečením bychom se neměli příliš lišit od ostatních. Doporučuje se čistý a ne příliš výrazný oděv, a pokud se snad liší od oblečení jiných lidí (například, pokud jsme v cizím městě či zemi) radí se, abychom se přizpůsobili převládající módě. Toto jde až do takových krajností, že se objevuje tato rada: „*Nosí-li ostatní občané vousy, nedávej se holit ani ty. Znamenalo by to, že se chceš lišit od druhých.*“¹³² A stejná poznámka se objevuje i o vlasech. Tato unifikace všeho, co se liší, je zřejmě kvůli přirozenému strachu raně novověkého člověka vůči všemu cizímu. Proč by ale mělo člověku vadit lišit se od druhých? Myslím si, že interpretace tohoto velmi úzce souvisí právě s potřebou včlenit se do společnosti a být její součástí. Pokud se totiž chceme včlenit do určitého okruhu lidí, musíme přijmout jejich společenská pravidla, která zahrnují i způsoby oblékání. Takže nemůžeme

¹³⁰ To se netýká vysvětlení procesu psychogeneze, který se zabývá procesem formování individua. Tento proces však nepřikládá žádnou váhu individuálním snahám a motivacím, pouze se snaží individuum včlenit do jeho systému.

¹³¹ DELLA CASA, G. *Galateo aneb o mravích*. 1. vyd. Praha, 1971. s. 58.

¹³² Tamtéž, s. 48.

nosit, co se nám zlíbí, ale musíme přijmout i způsoby oblékání, protože „každý náš skutek musí nasvědčovat, že si vážíme a ceníme společnosti, v níž se nacházíme.“¹³³

Přizpůsobit se máme i v případě, kdy všichni ostatní dělají něco špatně. Důležitá je totiž vnitřní soudržnost skupiny. I oprávněná kritika totiž může být ostatními interpretována tak, že si nevážíme jejich úsudku a mohou se urazit. Přímou v knize se píše, že „kdo nabízí rady a rozdává je na všechny strany, budí dojem, jako by si myslil, že má rozumu nazbyt, kdežto jiným že se ho nedostává.“¹³⁴

Další větší pasáž, na kterou se klade důraz, se týká ceremonií. Ceremonie jsou v Galateovi popisovány jako projevy úcty k druhému tím, že při oslovení dotyčného nejprve proneseme veškeré jeho tituly, případně se ukláníme, líbáme mu ruce atd. Ceremonie z povinné úcty se musí dodržovat, protože jsou (jak autor tvrdí) stejně platné jako zákon. Pokud někomu nevzdáme čest, dopouštíme se stejného prohřešku, jako bychom ho uráželi a ponižovali. Zároveň však autor varuje před planým pochlebováním a lichotkami, které podle něj nejsou nic jiného než pouhou lží a přetvářkou. Takové ceremonie totiž převážně slouží jen pro náš vlastní prospěch. Ceremonie také nemá žádný smysl pro vztah sluha – pán, protože povinností sluhy je sloužit svému pánu. Lichotky a projevy úcty tak mají smysl pouze mezi lidmi podobného postavení. Autorovi se také nelíbí, že v jeho době je příliš mnoho různých titulů. V souladu s tím také kritizuje praktiky některých panovníků, kteří místo peněz platí dvořanům za jejich služby právě tituly. To je ale důkaz skutečnosti, že tituly měly pro dvořany velký význam, určitě tedy jde o fenomén, jenž se těšil velké přízni celé společnosti.

V menší míře jsou v knize zakomponována některá obecná naučení – např., že nemáme nepříjemně popouzet smysly ostatních, či že bychom měli ve všem našem jednání a chování brát ohledy na druhé, popřípadě, že máme společnost všemožně ubezpečovat, že si jí vážíme.

Jak bylo možné vidět z několika výše rozebraných témat, komunikace, způsob oblékání a ceremonie měly v době 16. století jiný společenský význam, než mají v dnešní době. Kromě čistě praktického účelu těchto činností je pro raně novověkého člověka důležitá jejich reprezentační hodnota, protože správné používání těchto činností je ctnost, která může člověku pomoci pozvednout se mezi lepší společnost. Ve shodě s Eliášem, který tvrdí, že v první fázi civilizačního procesu musí každý své chování regulovat sám, se potvrdilo, že těmto ctnostem je třeba se naučit, nejsou tedy ještě zažitými společenskými normami, které

¹³³ DELLA CASA, G. *Galateo aneb o mravích*. 1. vyd. Praha, 1971. s. 58.

¹³⁴ Tamtéž, s. 141.

jsou součástí výchovy dětí. To lze ilustrovat četnými pasážemi z knih o dobrém chování, které nabádají čtenáře, aby se ve slušném chování a ctnostech snažil co nejvíce zdokonalovat.¹³⁵

Shrneme-li veškeré návody, které nám autor dává ohledně hovoru, oblékání, ceremonií, chování u stolu a mnohých dalších, vyjde nám najevo, že všechny mají jeden a týž cíl. Tím cílem je, abychom se co nejlépe začlenili do určité společnosti, a abychom se v ní udrželi. Proto je v knize tak často opakovaná myšlenka, že „*se nelíbí a nemá se proto dělat nic, co uráží některý z pěti smyslů, ani to, co se přičí zálibám našich společníků, kromě toho nic, co připomíná obrazotvornosti nežádoucí věci, a konečně nic, co je odporové lidskému rozumu.*“¹³⁶ Lze tedy tvrdit, že důvod, proč došlo ke zjemňování mravů a ke zdvoršťování šlechty, je ten, že to byla praktická záležitost potřebná k získání lepšího postavení ve společnosti. Pouze hypotézou je pak myšlenka, že tyto nové standardy chování sloužily především těm, kteří se chtěli do vyšší společnosti dostat. Pro vstup do nejvyšší společnosti je totiž nutné mít odpovídající chování, na což se klade postupem času čím dál tím větší důraz. Je tedy možný i ten scénář, že nové formy chování se mohly stát vstupenkou pro neurozené do nejvyšších vrstev společnosti. Pro rozvinutí této hypotézy by však bylo nutné provést konkrétnější výzkumy, neboť příručky dobrých mravů na tuto práci nestačí.

¹³⁵ Patrné je to i z textu *Naučení rodičům*, který ačkoliv byl určený pro soukromou potřebu rodiny Pernštejnů, obsahuje mnoho narážek na dobré mravy a ctnosti. Apel na normy chování se tedy neobjevuje jen u textů určených veřejnosti, což ilustruje důležitost, jaké tyto normy ve společnosti měly. Edici textu *Naučení rodičům* můžeme nalézt v: VOREL, P. „Dítě na aristokratickém dvoře na počátku raného novověku podle představ Viléma z Pernštejna“ In JIRÁNEK, T. – KUBEŠ, J. (edd.) *2. pardubické bienále: Dítě a dětství napříč staletími*. 1. vyd. Pardubice, 2002. s. 13-48. ISBN 80-7194-515-3.

¹³⁶ DELLA CASA, G. *Galateo aneb o mravích*. 1. vyd. Praha, 1971. s. 17.

7 Stefano Guazzo: O užitečném obcování knihy čtyři

Posledním exemplářem z italské proveniencí je soubor čtyř Guazzových knih o slušném chování. Originál, který vyšel roku 1574, je pochopitelně v italském jazyce, já však budu čerpat z českého překladu této knihy, který byl vydán už v roce 1613.¹³⁷ Autorem je italský šlechtic Stefano Guazzo pocházející z města Cassale v oblasti Piemontu, který žil mezi léty 1530 a 1593. Jeho dílo je složené ze čtyř knih a je vyprávěno dialogickou formou. Rozhovory jsou vedené mezi jedním churavějícím rytířem a panem Hanybalem Magnocavalim, „*kterýžto podle titule, jehož v filozofii a lékařství dosáhl, pro rozličnost umění, pojat jest do počtu těch, jimž Univerlases říkají.*“¹³⁸ Pan Hanybal je v průběhu celého díla více aktivní a je to převážně on, kdo vykládá normy chování.

Nabízí se otázka, zdali byl Guazzo ovlivněn Castiglionovým *Dvořanem*, protože jen mezi jeho vydáním a narozením Guazza uběhlo téměř padesát let. Peter Burke dokládá, že Guazzo Castiglionovo dílo znal, a také, že jím byl ovlivněn.¹³⁹ Mezi možnými pasážemi, které mohou nést stopy této inspirace, je obzvláště nápadná celá čtvrtá kniha. V té totiž pan Hanybal vypráví, jak se jedné zimy trávil čas na dvoře paní Kateřiny Sakty z Mostu. Tam skupinka dvořanů hrála podobné společenské hry, jaké můžeme vidět u Castiglioneho. Po večeři byla vylosována královna večera, která řídila celý program, a posléze už všichni debatovali o podobných tématech, jaké jsme mohli vidět u Castiglioneho.

V úvodu této kapitoly by měla také zaznít odpověď na otázku, pro jaké čtenáře byly tyto knihy sepsány. To však není jednoduché. Guazzo totiž vypráví obecně o chování mezi lidmi, nespécializuje se na určitou skupinu, jako to dělá Castiglione. Jedna část populace však může být z listu potenciálních čtenářů vyškrtnuta rovnou. Jsou jimi sedláci a patrně také ostatní prostí lidé. V průběhu celého díla jsou zesměšňováni, hlavně pokud jde o jejich mravy; o těch ale bude pojednáno níže. Některé kritické poznámky ohledně dvořanů a šlechticů nám zase indikují, že ani pro nejvyšší vrstvy nebylo toto dílo určeno. Zbývají nám tedy střední vrstvy. Tomuto tvrzení nahrává v textu několik poznámek. Předně, když se pan Hanybal zmiňuje o normách chování, nazývá je „*obcování městské.*“¹⁴⁰ Když pak vykládá, pro koho je

¹³⁷ GUAZZO, S. *De Mutua & Civili Conversatione [...]*. Praha, 1613. Moravská zemská knihovna Brno, 4355.

¹³⁸ Tamtéž, s. 2.

¹³⁹ BURKE, P. *The fortunes of the courtier: The european reception of Castiglione's Cortegiano*. 1. vyd. Cambridge, 1995. s. 47–48, 52. ISBN 0 7456 1150 8.

¹⁴⁰ GUAZZO, S. *De Mutua & Civili Conversatione [...]*. Praha, 1613. Moravská zemská knihovna Brno, 4355. s. 42.

toto chování určené, říká: „*tak i obcování městské netoliko těm přísluší, kteří v městech svá obydlí mají, ale všem vůbec lidem jakéhokoli stavu a povolání, kdeby koliv bydleli.*“¹⁴¹ Guazzo tedy jako ideální způsob chování doporučuje to městské. Můžeme se tedy domnívat, že tato kniha byla psána pro vrstvu majetných, vysoce postavených měšťanů a šlechticů, kteří žijí ve městech. Další doklad této domněnky nalezneme v českém překladu. V úvodu se dočteme, že tato kniha byla vydána na náklady měšťana Nového města pražského Daniela Karla z Karlsperka. Také úvodní dedikace je věnována třem měšťanům. Je tedy možné, že Guazzo vytvořil speciálně pro měšťany jejich vlastního *Dvořana*.

Nyní si představme, které chování Guazzo doporučuje, a které naopak haní, co je středem jeho zájmu a na co klade důraz. Základem jsou obecná doporučení, která můžeme vidět prakticky ve všech příručkách, bez ohledu na to, komu byly určeny. Doporučuje se skromnost, střídmost v jídle a pití, štedrost, oceňuje se umění poslouchat a jednání se všemi v lásce. Kritizována je naopak lež, pýcha, pochlebenství, nestálost, zahálka, opilství a lakomství. Výjimečný je pak důraz, jaký klade Guazzo na samotný základ společenského chování, tedy nebýt sám – být společenský. Samotu pak rázně odsuzuje a přivlastňuje jí samé negativní důsledky, jak je vidět z následující ukázky: „*Nebo někteří zůstávajíce, tak v tom svém svévolném žaláři bývají mrzčí, vyschlí, bledí a zlé krve plní, čímž jich život i dobří mravové se kazí tak, že někteří berou na se přirození divokých hovad, někteří pak tak bojácni z toho pocházejí, že stínu svého, i malování se straší.*“¹⁴² Mohli bychom tuto informaci sice interpretovat ve smyslu Eliasovy civilizační teorie jako doklad společenského tlaku na zjemňování mravů, protože je však tento důraz pouze v této knize, je pravděpodobnější, že se bude jednat o lokální specifickou, což ukazuje i tento citát: „*a ne přes celý den po rynku se toulati, a lidem za divadlo býti.*“¹⁴³ Peter Burke k tomuto doplňuje, že žití na veřejnosti s doslova divadelními vystoupeními je specifickým rysem středomořských národů, nelze tedy takto tvrdý požadavek společenskosti aplikovat i na severnější země.¹⁴⁴

Před chvílí byl zmíněn jeden velmi zajímavý rys týkající se tohoto díla, kterým je pejorativní tón vůči nižším vrstvám. Není však na místě se domnívat, že tento postoj pramení z Guazzova osobního zaujetí proti této skupině lidí. Přesvědčit nás o tom může následující ukázka: „*Však já pravím, že jest přirozená [forma řeči], nebo jako sedlák z přirození svého*

¹⁴¹ GUAZZO, S. *De Mutua & Civili Conversatione [...]*. Praha, 1613. Moravská zemská knihovna Brno, 4355. s. 42-43.

¹⁴² Tamtéž, s. 8.

¹⁴³ Tamtéž, s. 25.

¹⁴⁴ BURKE, P. *Žebráci, šarlatáni, papežové*. 1. vyd. Jinočany, 2007. s. 26. ISBN 978-80-7319-069-9.

*ledajaks ničemně a zhruba mluví: tak i Měštěnin z přirození svého ozdobně a vážně.*¹⁴⁵ Další úryvek hovoří o měšťanech z města Casale, kteří, aby se odlišili od prostého lidu, se snaží mluvit strojenou řečí, což jim ale nepřináší úspěch, „*a nýbrž řečí svou hrubou a sedlskou ničemnost a nezdvořilost svou pronášejí.*“¹⁴⁶ Oba dva zde uvedené příklady ukazují na jeden fenomén, na nějž upozornil Elias ve svém díle. Tím fenoménem je proces sociogeneze v oblasti mravů, tedy začlenění nových norem chování do souboru morálky, která se jako součást výchovy stává základní podmínkou pro život ve společnosti. Obě ukázky naznačují, že v době, kdy byla tato kniha sepsána, byl již tento proces velmi pokročilý, což dokládá Guazzův předpoklad, že forma řeči je přirozeně daná dle sociální skupiny. Druhý příklad pak dokládá představu sedláka jako hrubého, ničemného a nezdvořilého. Zdá se tedy, že spojitost sedláků s neslušným a hrubým chováním, byla v této době již natolik zakotvená ve společnosti, že se stávala určitým topoi.

Z úvodu již víme, že Guazzovy zkoumané knihy byly určeny pro nejvyšší měšťanské vrstvy. I proto bude zajímavé se podívat, jakým způsobem Guazzo prezentuje chování a mravy dvořanů. Hodně prostoru je věnováno otázce urozenosti, řeší se hlavně její členění, definice a možnosti, jak jí dosáhnout. Nejprve se ukazují tři způsoby, jak je možné urozenosti dosáhnout: „*Prvním, jakž se vůbec rozumí rodem: druhým ctností, tak jakž filozof vykládá: třetím z toho obého jedním spolu, což i za dokonalého Zemana pokládá.*“¹⁴⁷ Dále se srovnávají dva způsoby urozenosti – urozenost rodem a urozenost ctností. „*Protož považte toho, že urozenost rodu vás nic nestojí, mající ji nápadem po předcích, ale oné jižto máte ctnostným chováním, dostali jste během dobrým, prošeďse prvé skrz mnoho nesnází [...] a naproti tomu někdo vysoce urozený může zlým býti a ničemnějším nad ty druh všemi jinými. Pročež slušelo by chlubiti se poctivostí mysle, netoliko urozeností předků, kteráž již nechováním potomků zatemněná zhasla.*“¹⁴⁸ Ještě dále se rozebírá, jak může urozený rytíř dosáhnout té druhé urozenosti pomocí ctností: „*Ale když nalezneme rytíře urozeného rodem, jenž by k tomu též svou ctností, buďto v umění literním, buďto v boji by té druhé urozenosti nabyt: ten bez pochybnosti všeliké více sobě bude vážiti své vlastní ctnosti a vznešenosti, než*

¹⁴⁵ GUAZZO, S. *De Mutua & Civili Conversatione [...]*. Praha, 1613. Moravská zemská knihovna Brno, 4355. s. 106.

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 121-122.

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 151.

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 154.

oné svého rodu.“¹⁴⁹ Na těchto ukázkách je jasně vidět, že i samotná definice urozenosti je poplatná úhlu pohledu. Jelikož je tato knížka orientovaná na měšťany, je také větší důraz kladen na urozenost z ctností, než na urozenost rodu, která je naopak relativizována s poukazem na degradující tendenci, co se kvality potomstva týče.¹⁵⁰ I rytíř v poslední ukázce, ačkoliv již je urozený – a to rodem, si více váží nabytí urozeností ctností. Pokud je tedy samotná definice urozenosti interpretována tak, aby vyhovovala publiku, pro něž jsou tyto knihy psány, pak je nadmíru jasné, že i vlastnosti a motivace týkající se nejvyšších vrstev budou tímto ovlivněny. Proto se v textu objevuje kritika dvorského života a fenoménů s tím spojených. Tak např. je odsuzována lačnost po majetku: „*jiní [se ptají] na propadení něčeho statku, jiní hledají při knížeti úřadu, milosti, privilegií, majestátu, provizionu, buďto pro sebe samé, nebo pro někoho jiného.*“¹⁵¹ Stejným způsobem je pak hodnocena i specifická mluva dvořanů, o níž se píše, že je falešná a nemáme ji pokládat za věrohodnou.¹⁵² Další ctnosti, neřesti a doporučení již pak nejsou hodnoceny tak zaujatě, spíše jsou konstatovány. Za nepřítel urozenosti se tak považuje lakomství stejně jako chudoba, naopak bohatství činí urozenost ještě vznešenější (samozřejmě ruku v ruce se štedrostí). Nejvýznačnějším rysem pasáže o šlechtě je tak výrazné zaujetí vůči dvoru a dvořanům, naopak vyzdvihovány jsou ctnosti literární i bojové na úkor rodové urozenosti. Klevetníci a pochlebníci jsou opět kritizováni, což jak později uvidíme, je jev běžný ve všech typech těchto pramenů. Zde je ovšem ukázán příklad, kdy je za pochlebníka člověk pokládán omylem: „*když pobožně a svatě živi jste a jiným lásky štědře udělujete, ihned pokrytcem slouti musíte, jste-li přívětivým a zdvořilým, nazvou vás pochlebníkem*“¹⁵³ Tady se projevuje ona averze vůči pochlebenství z druhé strany, kdy je za něj někdo neprávem určen. Krásně tak tato citace ilustruje všeobecnou aktuálnost nechuti vůči pochlebenství a nastiňuje možný rozsah tohoto fenoménu.

Pokud chceme zjistit, jaké jsou v textu motivace vedoucí k přijetí vyšších standardů chování, musíme se podívat na důsledky, které jsou v textu popisovány v rámci jednotlivých doporučení. Opět nejprve vidíme, že se apeluje na fakt, že jsme součástí společnosti, a že jen v jejích rukou leží naše čest: „*mysliti musíme, že naše pověst a jméno dobré na soudu a domnění obecném jest založeno, kterážto tak mnoho a mocně vládnou, že i zdravý rozum jim*

¹⁴⁹ GUAZZO, S. *De Mutua & Civili Conversatione [...]*. Praha, 1613. Moravská zemská knihovna Brno, 4355. s. 155.

¹⁵⁰ Tamtéž, s. 153.

¹⁵¹ Tamtéž, s. 99.

¹⁵² Tamtéž, s. 108.

¹⁵³ Tamtéž, s. 25.

ustoupiti musí.¹⁵⁴ Na toto upozornění pak navazuje varování: „*A protož těch se vystříhati máte, kteříž vůbec v nešlechtnostech svých známi, a jako cejchem na čele znamenání, ano pro zlořečenství svá mezi zlopověstnými počtení, a od dobrých obecním soudem odcizení jsou.*“¹⁵⁵ Pokud tedy nechceme být vyhoštěni ze společnosti, nesmíme se stýkat s těmi, jež byli touto společností stigmatizováni a marginalizováni.¹⁵⁶ Další motivace jsou už zcela pragmatické. Nabádání jsou například mladí lidé, aby se drželi starších a zkušenějších, protože s nimi se jistě domohou nějakého úřadu.¹⁵⁷ Fakt, že v této době každý toužil po úřadech, dokládá i krátká pasáž zamýšlející se nad škodlivostí těchto ambic.¹⁵⁸ Proto nás nemůže překvapit důvod, pro nějž nás autor nabádá, abychom byli štedří: „*Než mě se vidí, že při dobrém tovaryšstvu a schůzkách přátelských mnohem vděčnější a příjemnější bývají lidé štedří, nežli skoupí a skrbní. Nebo když sobě připomenete staré historie římské naleznete, kterak někteří skrz hojné dary a vděčné služby k zalíbení mnohým prokazované jako prostředkem jistým u obecného lidu přízně a lásky docházeli a tudy jako po nějakých stupních k nejpřednějším poctivostem, úřadům a důstojenství přicházeli.*“¹⁵⁹ Na tomto příkladě je také vidět, že autor celkem uměle a nepřilíh logicky spojil dvě různé věci dohromady, totiž pohostinnost na přátelských schůzkách s vypočítavou štedrostí antických Římanů. Ale i toto neumělé spojení ukazuje, že primární motivací slušného chování není ohled na druhé, nýbrž vlastní prospěch.

¹⁵⁴ GUAZZO, S. *De Mutua & Civili Conversatione [...]*. Praha, 1613. Moravská zemská knihovna Brno, 4355. s. 46-47.

¹⁵⁵ Tamtéž, s. 47.

¹⁵⁶ Více o marginálních vrstvách: DÜLMEN, van R. *Bezectní lidé: O katech, děvkách a mlynářích*. 1.vyd. Praha, 2003. ISBN 80-86569-43-8.

¹⁵⁷ GUAZZO, S. *De Mutua & Civili Conversatione [...]*. Praha, 1613. Moravská zemská knihovna Brno, 4355. s. 146.

¹⁵⁸ Tamtéž, s. 81.

¹⁵⁹ Tamtéž, s. 101.

8 Knížky velmi užitečné o ctnostech a dobrých mravích starým i mladým čísti potřebné

Dalším zástupcem mravoučné literatury je knížka s názvem *Knížky velmi užitečné o ctnostech a dobrých mravích starým i mladým čísti potřebné*.¹⁶⁰ Tato kniha byla vytištěna roku 1554 v Prostějově u tiskaře Kašpara Aorga. Autor bohužel není znám. Nejvíce prostoru v tomto díle je věnováno radám, jak se máme chovat, ale objevuje se i kritika špatného chování, kterého by se měl člověk vyvarovat. Protože tato knížka vznikla v polovině 16. století, je na ní silně patrný vliv renesančního myšlení. Rady i kritiky jsou často zastoupené příklady z antického Řecka a Říma. Z několika míst v textu, která budou rozebrána níže, se dá usoudit, že tato kniha byla určena pro široké vrstvy obyvatel. Při analýze bude opět kladen důraz na hledání motivací, které vedou k přijetí norem chování, dále na specifické rysy tohoto díla.

Než přejdeme k dalším tématům, musíme nejprve zjistit, pro jakou sociální skupinu byla tato kniha napsána. Na tuto otázku však v textu nenajdeme jednoznačnou odpověď, přesto nás několik poznámek dovede k cíli. Hned v úvodu se píše: „*Neb není na tom dosti, že někdo od dobře zachovalých a poctivých rodičů pošel, nebude-li z mládí k dobrému navedení a obcování naveden a vycvičen.*“¹⁶¹ Zde je vidět první nápověda, dle které můžeme soudit, že tento spis je určený spíše nižším vrstvám společnosti. Argument, který byl použitý v ukázce, relativizuje hodnotu rodinného původu, a lze ho spatřit i v ostatních spisech, které jsou cílené pro širší vrstvy čtenářů. O tomto však bude obecněji pojednáno až v závěrečné interpretační stati. Z odstavce zabývající se dary bohatým je také patrný příklon k níže postaveným vrstvám lidí: „*Ne jako někteří, kteříž nejraději dávají těm, kteříž by sami nejvíce dávati mohli: takovými svými lepovými a podvodnými dary ne svého vlastního udělují, ale cizího ujímají.*“¹⁶² Dary pro chudé jsou tedy považovány za ctnost, kdežto dary bohatým za neřest – tedy alespoň dle této knihy. Následující pasáž, která kritizuje rychtáře a úředníky také přispívá k domnění, že je tato kniha určena široké společnosti. „*A že správcové, úředníci a rychtáři,*

¹⁶⁰ AORG, K. (tiskař textu), *Knížky velmi užitečné o Ctnostech a dobrých Mravích starým y mladým čijsti potřebné*. Prostějov, 1554. Knihovna Národního muzea, 36 E 28. V původním tisku této knihy nejsou číslovány strany, pouze dodatečně jsou označené červeně psanými čísly, které nejdou popořadě. Na tyto čísla stran se budu v citacích odkazovat.

¹⁶¹ AORG, K. (tiskař textu), *Knížky velmi užitečné o Ctnostech a dobrých Mravích starým y mladým čijsti potřebné*. Prostějov, 1554. Knihovna Národního muzea, 36 E 28. s. 63.

¹⁶² Tamtéž, s. 7.

jenž pod způsobem upřímnosti falešně o věci jednají, mnohem horší, škodnější, hanebnější a nenávisti hodnější jsou, než zjevní loupežníci a jiní násilníci.¹⁶³ Taková kritika nižších úředníků je typická pro tyto spisy, kdežto u spisů určených vyšší společnosti se toto téma neobjevuje. Tento fenomén bude také podrobněji a obecněji vyložen v závěrečné kapitole. Další příklad ještě stupňuje kritiku a míří ji do nejvyšších míst: „Žádný král, císař, kníže, hrabě, pán, rytíř neb jakéhožkoli řádu a důstojenství bez učení za nic nestojí. Vidíme za našeho věku pány a knížata jak někteří hloupý jsou, že netoliko latině, ale svou přirozenou řečí mluvíti právě neumějíce, kterak pohrzeni, potupeni a zanedbáni bývají.¹⁶⁴ Zde je argument relativizace urozenosti ještě silnější, protože nad urozenost se zde staví učenost. Taková kritika by se samozřejmě nemohla objevit v naučeních pro šlechtice, proto je více než pravděpodobné, že tento spis je opravdu určený pro nižší vrstvy společnosti.

Takových pasáží, jaké jsme viděli výše, které kritizují šlechtu a zároveň na ně kladou jisté požadavky, je v této knize několik. Následující příklad dokonce ukazuje, jakou roli hrají tyto požadavky v životě šlechtice a jakou roli v případě prostého člověka. „Neb poněvadž člověka z nízkého řádu pošlého umění a ctnosti ušlechtují, čím více pánu znamenitého rodu, aby učený byl jest náležitě. Nebo jakož v starých knihách nalézáme, že sobě páni a znamenitý lidé při dvořích nechovali pro potěšení pouhých a peněžitých bláznů: ale to se o nich čte, že všickni učení bývali.¹⁶⁵ Druhá věta z této ukázky je samozřejmě kritikou neučených šlechticů. V té první je ale vidět nádherný příklad rozdílnosti norem pro vyšší a nižší společenské postavení. Zatímco člověka z nízkého řádu pošlého umění a ctnosti ušlechtují, po člověku ze znamenitého rodu se požaduje, aby umění a ctnosti ovládal. S tímto rozdílem ve společnosti pracuje i Elias, když tvrdí, že civilizační proces postupuje ve společnosti od výše sociálně postavených směrem k nižším.¹⁶⁶ Otázkou ovšem zůstává, zdali je v tomto případě slovy *umění a ctnosti* míněno i dobré chování. Protože však celá kniha pojednává výlučně o chování, tedy nikoliv o umění či jiných ctnostech, domnívám se, že v tomto případě měl autor těmito slovy na mysli i požadavek na dobré chování. Tyto vyšší požadavky kladené na urozenou vrstvu společnosti se však dají také interpretovat jako výhodný stav pro lidi z nižších pater společnosti. Ti mají nyní usnadněnou cestu k vzestupu ve společenském

¹⁶³ AORG, K. (tiskař textu), *Knížky welmi vžitečné o Ctnostech a dobrých Mrawijch starým y mladým čijsti potřebné*. Prostějov, 1554. Knihovna Národního muzea, 36 E 28. s. 63.

¹⁶⁴ AORG, K. (tiskař textu), *Knížky welmi vžitečné o Ctnostech a dobrých Mrawijch starým y mladým čijsti potřebné*. Prostějov, 1554. Knihovna Národního muzea, 36 E 28. s. 91-92.

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 100.

¹⁶⁶ ELIAS, N. *O procesu civilizace II*. 1. vyd. Praha, 2007. s. 274. ISBN 978-80-7203-962-3.

postavení právě díky těmto novým požadavkům na chování. V dobách, kdy podmínkou ke kariérnímu vzestupu byla urozenost a bohatství, neměli neurození, i když bohatí, příliš mnoho šancí. V raném novověku právě s novými formami chování, které se stávají podmínkou ke kariéře a později i k životu ve společnosti vůbec, souvisí možnost vzestupu neurozených lidí.

Nyní se ale přesuňme k ponaučením, jež nám kniha předkládá. Základem by podle ní měla být výchova v rodině, rodiče by neměli být líní a měli by své děti často napomínat. Oslavují se také vlastnosti jako píle, rozum, umírněnost, skromnost, štedrost, spravedlnost a mnohé další. Nehovoří se konkrétně o jednotlivých úkonech (jako např. v knize Užitečný spis doktora Grobiána), důraz je kladen na obecnější vlastnosti a principy.

Při zkoumání motivací vedoucích k přijetí pravidel slušného chování se budeme částečně dotýkat výše zmíněné kritiky vysoce postavených lidí, protože s tímto částečně souvisí. Asi nejlépe viditelná stopa v textu, kde je toto téma zachyceno, je téměř na konci knihy, kde je vylíčen příběh setkání Appolona s jedním mládencem.¹⁶⁷ Při jejich rozhovoru Appolon zjistí, že mládenec všechn svůj čas věnuje pouze úsilí naučit ptáčka mluvit. Proto mu vytýká, že by měl raději navštěvovat školy a zodpovědně spravovat velký majetek zděděný po předcích. Právě kvůli tomu majetku se kolem něj shluklo mnoho příživníků, a o nich mu Appolon říká: „*A proti takovým chování ptáků tobě nic platno nebude, nebo kdyby ty zpívání všech slavíků na jednu hromadu skládl, proto jich nebudeš moci odehnati, když se proti tobě pozdvihnou a na tě hanění svá metati budou, ale budeš museti statku svého jim udělovati a peníze jako psům sladkou kaši předmýtatí, kterýmžto zas štěkajícím opět a opět dávatí musíš, až i sám chudej budeš.*“¹⁶⁸ O kousek dál se pak píše toto: „*Naučíšli se, tehdy udatného žoldnéře anebo střelce zbroj budeš míti, kteroužby mohl pomlouvače a klevetníky rovně jakožto psy odháněti.*“¹⁶⁹ Appolon tedy radí jako obrany před uzurpátory našeho majetku použít rozumu a vědění. Nový renesanční požadavek na učenost tu dostává zcela pragmatickou roli v životě bohatého člověka, což samozřejmě zpětně tento požadavek legitimuje.

Důraz je tedy kladen na ryze praktické využití těchto nových standardů. Ruku v ruce s apelováním na dobré mravy jdou i konkrétní příklady toho, co nám mohou přinést k užítku. Pragmatická je také rada, abychom k sobě nepřipouštěli pochlebníky, neboť ti nás mohou zcela zaslepit a zničit náš majetek: „*Lépe jest dostati se mezi krkavce, než mezi pochlebníky,*

¹⁶⁷ AORG, K. (tiskař textu), *Knížky velmi vžitečné o Ctnostech a dobrých Mrawijch starým y mladým čijsti potřebné*. Prostějov, 1554. Knihovna Národního muzea, 36 E 28. s. 13-16.

¹⁶⁸ Tamtéž, s. 14.

¹⁶⁹ Tamtéž, s. 15.

neb krkavci toliko mrchu umrlú, ale pochlebníci i statek živých strávi, i duši k zatracení přivozují.“¹⁷⁰ Nakládání s majetkem je pak věnována i závěrečná část tohoto díla. „*Druhé, aby se (totiž ten statek) rozmáhal třemi věcmi, rozumem, pilností, a v útratách skromností. Ne aby k chlípnosti a světské marnosti měl raději nežli k štedrosti a dobrodiní obrácen býti. A protož, kdož již koli toto svrchu psané napominání zachovávatí bude, ten hodnej, vážnej, a člověk [dvě následující slova jsou nečitelná], přitom i sprostně, věrně a přátelsky, životu lidskému posloužiti bude moci.*“¹⁷¹ Na tomto příkladu je asi nejlépe vidět, jak souvisí model správného chování s čistě majetkovými záležitostmi. Přijetí daných pravidel z nás tedy udělá nejen váženého a hodného člověka, ale také rozmnoží náš majetek, což je jistě nabídka velice lákavá.

¹⁷⁰ AORG, K. (tiskař textu), *Knížky welmi vžitečné o Ctnostech a dobrých Mrawijch starým y mladým čijsti potřebné*. Prostějov, 1554. Knihovna Národního muzea, 36 E 28. s. 20-21.

¹⁷¹ Tamtéž, s. 23-24.

9 Užitečný spis od dr. Grobiána

Tato kniha od Frederika Dedekinda byla napsána v 16. století.¹⁷² Pro tuto práci jsem však používal vydání z 19. století, jelikož starší se u nás nedochovalo.¹⁷³ Jistou zajímavostí této knihy je fakt, že v průběhu staletí se měnil její název. Setkat se můžeme buď s názvem *Užitečný spis od doktora Grobiána*, nebo *Práva nepravá nezdrožilého doktora Krobiána*.¹⁷⁴

Tento „mravoučný“ veršovaný spis z 16. století se vymyká všem ostatním pramenům použitým v této práci. Doktor Grobián nás totiž nabádá totiž ke špatnému a neslušnému chování. Toto dílko je ale psané ironicky a jeho účelem je tedy upozornit na nešvary a odstrašující formou tak podporovat slušné chování. Stejný názor, tedy že se jedná o dílo mravoučené, má i Norbert Elias.¹⁷⁵ Uvozovky u slova mravoučný jsou tedy zbytečné. Tato ironicky psaná dílka jsou pro pozdní středověk a renesanci typická, vydávána byla však i v 18. či 19. století, kdy už nesloužila k výchově, ale k pobavení.¹⁷⁶ Tato kniha je bezesporu určená široké škále čtenářů, proto budu zjištěné požadavky na chování z této knihy považovat za obecně platné pro celou společnost poloviny 16. století.

Úvodní stránka této knihy ještě předstírá, že se jedná pouze o další spis o dobrém chování. Obsahuje rozšířený název, ve kterém se píše: „*Užitečný spis od doktora Grobiána všem vůbec z upřímnosti vydaný, v němž napomíná pilně k ostříhání svých mravů a znamenitých ctností, kterémuž kdo by dobře vyrozuměl, jistě nemalý užitek dosáhne.*“¹⁷⁷ Z tohoto rozšířeného názvu knížky lze dobře vyčíst, jak se kniha sama prezentuje a na co klade důraz. Zajímavým faktem je, že v názvu knihy se hovoří o „*ostříhání mravů a znamenitých ctností*“¹⁷⁸. Z toho logicky vyplývá, že mravy v této době nejsou součástí znamenitých ctností. Tento rozdíl mezi mravy a ctnostmi byl patrný i v předcházejících spisech, proto mu bude věnována část závěrečné interpretace. Pro nás je mnohem zajímavější následující část věty, ve které se píšou důvody, kvůli nimž bychom měli knihu pročíst: „*kdo*

¹⁷² O německém překladu z roku 1551 se píše v ELIAS, N. *O procesu civilizace I*. 1. vyd. Praha, 2006. s. 298. ISBN 80-7203-838-9.

¹⁷³ DEDEKIND, F. *Užitečný spis od Doktora Grobiána*. 1834. Moravská zemská knihovna Brno, 24855.

¹⁷⁴ Různé varianty názvu této knihy lze nalézt v:

<http://db.knihopis.org/1.dll?h~=&DD=1&H1=&V1=z&P1=10&H2=dedekind&V2=z&P2=2&H3=&V3=o&P3=3&H4=&V4=z&P4=16&H5=&V5=z&P5=61> (28. 6. 2009)

¹⁷⁵ ELIAS, N. *O procesu civilizace I*. 1. vyd. Praha, 2006. s. 144-145. ISBN 80-7203-838-9.

¹⁷⁶ Tamtéž, s. 299-300.

¹⁷⁷ DEDEKIND, F. *Užitečný spis od Doktora Grobiána*. 1834. Moravská zemská knihovna Brno, 24855. s. 1.

¹⁷⁸ Tamtéž, s. 1.

*by dobře vyrozuměl, jistě nemalý užitek dosáhne.*¹⁷⁹ Kdo tedy dobře porozumí danému spisu, jistě dosáhne velkého užitku. Implicitně se zřejmě předpokládá, že porozuměním se chápe i praktické uplatňování pravidel obsažených v knize. Pokud tedy budeme používat pravidla chování, které nám kniha nabízí, budeme z toho mít užitek. V tomto případě se jedná o motivaci zcela utilitární, kterou je dosažení našeho vlastního prospěchu. Někdo by však mohl namítnout, že kvůli ironickému tónu celé knížky, ve které se doporučuje chovat se neslušně, je nutné i tento název chápat v opačném smyslu. Můj názor je však takový, že tento název byl zvolen tak, aby na první pohled nebylo patrné, že se jedná o dílo ironické, nýbrž tak, aby čtenář nabyl dojmu, že se jedná pouze o další spis o dobrém chování, protože to jen zvýší účinnost tohoto vtupu. Pasáž v tomto nadpisu týkající se užitku z přijatých mravů proto interpretuji jako obecně platnou motivaci pro přijetí těchto norem. To však potvrdí či vyvrátí až závěrečný souhrn veškerých analýz jednotlivých textů.

V úvodu bylo řečeno, že je tato kniha určena širokému, respektive nižšímu okruhu čtenářů. Důkazů, že je tato kniha psaná pro nižší vrstvy lidí, je v textu několik. První nápověda se objevuje v pasáži popisující chování u stolu, tedy v případě Grobiána se popisují a doporučují nešvary, které jsou u stolu k vidění: „*Chcešli toho víc věděti, můžeš pilně pohleděti, že to téměř všecko nyní, dvořané a páni činí.*“¹⁸⁰ V kontextu s doporučováním špatných mravů se tedy jedná o kritiku pánů a dvořanů. A z toho také usuzuji, že toto dílko bylo psané pro nižší vrstvy. Také nám to ale napovídá cosi o autorovi. Zřejmě i on pochází z nižších vrstev. Tyto myšlenky, které nepřímou kritizují urozence či obracejí naruby normy slušného chování, jsou pro 16. století typické.¹⁸¹ Další indicie, která nám dokládá tezi o tom, že toto dílo bylo psané pro nižší vrstvy, se objevuje v samotném závěru. „*Zanechalť sem ještě mnoho, ověřit' mi každý toho, zvláště kdo to vskutku vídal, s formany, sedláky jídal, že mých mravů mají mnoho, ba i v městě dosti toho Při některých synech městských, více nežli při sedlských.*“¹⁸² Tady se autor obrací přímo na ty, kteří jídávají s formany a sedláky, a zmiňuje se též o měšťanech. Tyto příklady, které nám vykreslují cílené publikum, jsou myslím dostatečně průkazné k podpoření teze, kterou jsem nastínil v úvodu. Totiž, že nešvary, které jsou v knize doporučované, jsou v této době (tedy v 16. století) již ostrakizovány a odmítány celou společností jako odporující slušnému chování.

¹⁷⁹ DEDEKIND, F. *Užitečný spis od Doktora Grobiána*. 1834. Moravská zemská knihovna Brno, 24855. s. 1.

¹⁸⁰ Tamtéž, s. 15.

¹⁸¹ BŮŽEK, V. - HRDLIČKA, J. - KRÁL, P. - VYBÍRAL, Z. *Věk urozených*. 1. vyd. Praha – Litomyšl, 2002. s. 70. ISBN 90-7185-417-4.

¹⁸² DEDEKIND, F. *Užitečný spis od Doktora Grobiána*. 1834. Moravská zemská knihovna Brno, 24855. s. 32.

Na tomto místě je myslím vhodné představit témata, jimiž se tato knížka zabývá. Jednoduše by se dalo říci, že se zabývá velmi konkrétními tématy. Nalezneme v ní návody, jak se chovat u stolu, jak při mši, jak na trhu či jak v lázních. Obecně vzato se popisují činnosti a situace, které byly běžnému člověku té doby blízké, v nichž se často ocital, a které byly zřejmě také nejproblematictější. Hodně prostoru je věnováno chování u stolu, ke kterému doktor Grobián přidává příklady mnohých nešvarů a doporučuje nám je přijmout za své. Když však obrátíme jeho rady naruby, vyjde nám, že je kritizováno rozvalování se u stolu, způsob jakým se jí, mlaskání, odplivování si, smrkání, říhání a další různé další zvuky, které si jen u jídla dovedeme představit.

Zvláštní a výjimečné jsou v této knize pasáže o chování děveček a pacholků. U všech ostatních doporučení doktora Grobiána je jasné, že jde o převrácené mravy, a že se toto chování nedoporučuje. V pasáži o služebnictvu je to sporné. Respektive se opět předkládá špatné chování, nicméně z těchto příkladů je patrné, že jsou pro čeleď velmi výhodné. Předkládány jsou různé finty, jak se vyhnout práci, přičemž některé hraničí i s vydíráním sedláků. „*Budeli kdy paní chtítí vám láti, nebo vás bítí, vyjdouce před dům na ulici, neb na mazhaus před světnici, křičte, plačte, naříkejte, jakby vás kdo zabil, stoňte řkouc, že se vám křivda činí: Tak slyšíce to lidé jiní, budou vašim paním láti, vy pak můžete se smáti. Paní vaše za to se stydíce, nebudou vám láti více, musí s vámi dobře býti, bojíc se vašeho ujítí.*“¹⁸³ Tuto ukázkou lze interpretovat nejen jako kritizování špatných mravů služebnictva. Lze ji také použít jako ilustraci toho, jak důležitá byla dobrá pověst ve společnosti, jak tato pověst byla kontrolována, a také jakým způsobem mohla být tato pověst zničena. V ukázce lze totiž vidět, že důležitější, než potrestání služky je pro paní její vlastní pověst, a proto bude raději se služkou za dobře, než aby riskovala ztrátu této pověsti.

„*Nepřekáže ty tím sobě, že někdo toho při tobě velmi hrubě nenávidí, jestli kdy co toho vidí, neb že maje s tebou pítí, chce se mu raděj blíti.*“¹⁸⁴ Na tomto příkladě lze jasně pozorovat další z typických faktorů procesu civilizace. Ve shodě s Eliasem je zde kladen důraz na ohleduplné chování vůči ostatním, s čímž je spojena také větší kontrola lidí navzájem. Elias interpretuje tento jev – tedy potřebu ohlížet se na druhé, aby jim naše chování nebylo nepříjemné – jako ranější fázi přijímání civilizovanějších forem chování.¹⁸⁵ V této fázi jsou nové normy chování vyžadovány od jedince pomocí tlaků z vnějšku – tedy ohleduplností

¹⁸³ DEDEKIND, F. *Užitečný spis od Doktora Grobiána*. 1834. Moravská zemská knihovna Brno, 24855. s. 28-29.

¹⁸⁴ Tamtéž, s. 18.

¹⁸⁵ ELIAS, N. *O procesu civilizace I*. 1. vyd. Praha, 2006. s. 222-223. ISBN 80-7203-838-9.

vůči druhým. V pozdější fázi civilizačního procesu se tyto nové normy stanou součástí výchovy, takže jedinec již není kontrolován vnějšími faktory, ale kontroluje své chování sám. Na příkladě této knihy tedy můžeme dle Eliasovy teorie prokázat, že standardy chování v polovině 16. století ještě byly prosazovány širší společenskou kontrolou a tyto normy tudíž ještě nebyly integrální součástí výchovy a morálky.

10 Interpretace a závěr

Jak jsme viděli v průběhu jednotlivých analýz, každé dílo je svým způsobem specifické. Na tomto místě by měly být nastíněny jejich společné i rozdílné stránky. Také zde budou jednotlivé oblasti, do nichž vstupuje normované chování, z různých děl vzájemně porovnávány, čímž možná vyjdou najevo regionální či stavovská specifika, která se následně dají zobecnit. Nejprve se budu snažit vysledovat, na jaká témata a jakými způsoby kladly důraz mravoučné spisy psané pro vyšší společenské vrstvy. Rozebírat budu celkem pět titulů, tedy podstatnou část z použitých pramenů. V další části pak budu tyto závěry srovnávat se zbývajících dvěma knížkami, které jsou psané pro širší společnost. Následovat bude shrnutí všech motivací, které jsme mohli po celou dobu v těchto dílech pozorovat. Konečně v závěru této kapitoly bude zodpovězena otázka, zdali je možné výsledky analýz jednotlivých knih bez problémů včlenit do Eliasovy civilizační teorie, či nikoliv.

10.1 Stavovská specifika

Začněme tedy srovnáním spisů cílených pro vyšší společenské vrstvy, tedy Castiglionem, della Cassem, Guazzem, Gornickým a Závětou. Castiglione a Gornický se zaměřují pouze na dvořany spolu s velmi detailními popisy praktických událostí na dvorech. Stejně je na tom i Závěta, přesto je mezi ním a ostatními dvěma velký rozdíl, a to časový. Castiglioneho i Gornického knihy jsou o víc jak půl století starší, a na jednotlivých radách je to patrné. U Závěty totiž na rozdíl od zmíněných dvou nenajdeme žádné pasáže, které by se týkaly vojenské činnosti dvořana, která je u Castigliona a Gornického základem. Nabízí se tedy myšlenka, že militární požadavky na šlechtice v průběhu 16. století ustupují na úkor slušného chování a elegantního vystupování. Tuto tendenci můžeme pozorovat už v dílech Castiglioneho a Gornického. Ačkoliv základem jejich ideálního dvořana je bezesporu služba ve zbrani, větší část textu zaujímají pasáže týkající se slušného chování a interakcí ve společnosti. Tuto nepoměrnost interpretuji jako výraz nově sílícího fenoménu ve společnosti, jakým bylo slušné chování a náležité vystupování. Slušné chování je totiž v těchto dílech rozebíráno do nejmenších podrobností, z čehož vysvítá, že doposud nebylo tak obecně zřejmé a platné. Naopak pasáže týkající se militárních atributů dvořana jsou popisovány pouze v hrubých rysech a velmi obecně, což zase svědčí o tom, že tato problematika byla v těchto kruzích známá.

Mezi těmito pěti spisy je také velký rozdíl v jejich postoj k tradiční rodové šlechtě a k těm, jež byli do šlechtického stavu povýšeni, popřípadě těm, kteří šlechtici nejsou, ale zastávají podobně vysokou pozici. Castiglione, Górnicki a Závěta jednoznačně preferují tradiční rodovou šlechtu, urozenost je u nich první podmínka pro to, stát se dvořanem. Naopak della Casa a Guazzo mají spíše sympatie k neurozeným, popřípadě urozeným, ale nepřiliš mocným. U Guazza je tento příklon obzvláště patrný. Tito dva staví na první místo slušné chování a dobré mravy. Z tohoto srovnání nás může napadnout otázka, zdali nižší aristokracie, popřípadě bohatí měšťané nechtěli pomocí přijetí vyšších standardů mravů expandovat do prostoru, kterému do té doby dominovala vyšší aristokracie. Tato otázka se stává o to naléhavější, pokud si připomeneme, že všech těchto pět knih klade důraz na utilitární účel těchto dobrých mravů, kterým je kariéerní vzestup a jistota vlastní pozice ve vyšší společnosti.

V *Knižkách velmi užitečných [...]* a v *Užitečném spisu doktora Grobiána*, které jsou cílené mezi nižší vrstvy lidí, můžeme pozorovat kritiku mířenou nejen do řad nižších úředníků, ale i do nejvyšších společenských kruhů. Často se přitom tato kritika opírá o neucenost pánů a šlechticů. Z použité argumentace je přitom jasně zřetelné, že v této době, tedy v polovině 16. století, již byl požadavek na sebekultivaci nejvyšších kruhů obecně přijímanou podmínkou. Příručky dobrého chování pro vyšší i nižší vrstvy obyvatel se tím navzájem doplňují. Obzvláště patrný rys, který se objevuje ve všech těchto pramenech, je fakt, že každý pramen se vymezuje proti té skupině lidí, pro kterou není psán. Přitom se často objevují klišé o neucenosti a hlouposti, což dokládá obecnou hodnotu, jakou v dané době hrála učenost a dobré chování. Logicky v knihách pro nižší vrstvy společnosti není zastoupena stereotypní představa hrubého nezdořilého sedláka, která se objevuje v Guazzově spisu.

10.2 Regionální specifika

Povšimněme si nyní rozdílů mezi jednotlivými spisy na základě regionů, v nichž vznikly. Máme zde zastoupeny tři: Itálii, Polsko a Země Koruny české. Nejprve se však dotkneme těch míst, která jsou pro všechny spisy shodná. Veškerých sedm titulů, s nimiž jsme se setkávali v průběhu této práce, je ovlivněno renesančním myšlením. Všechny, kromě Dedekindova díla, obsahují ukázky a příklady z antického Řecka a Říma. Také v každé z nich jsou uvedeny praktické výhody plynoucí z přijetí nabízených forem a norem chování. O tomto fenoménu však bude pojednáno níže. Společným rysem těchto knih je také ten specifický

znak, že každé dílo mělo v sobě skrytou tendenci se nějak vymezit vůči těm skupinám, pro které nebylo psáno. Toto vymezení hrálo zároveň roli jisté legitimizace vlastní skupiny a jejich nároků. Rozdílů mezi jednotlivými spisy je sice velmi mnoho, ale jen část z nich lze spolehlivě zařadit do regionálních odlišností. Mezi tyto ovšem jistě zapadá například absence žen v dvorských debatách u Lukáše Gornického, když Castiglione věnuje ženám celou polovinu svého díla, v kterém jsou ženy přítomné přímo při debatách. Gornicki však vypuštění tohoto tématu a jiných dalších ospravedlňuje v úvodu ke svému *Polskému dvořanovi*.¹⁸⁶ Jako regionální odlišnost by se dal také identifikovat zvýšený důraz nejen v Guazzově díle na společenskost chování. Ve všech italských spisech je vyzdvihováno téma hovorů, debat a dalších forem společenského styku, které se ve spisech z ostatních zemí tak často nevyskytují. Jak ukázal Peter Burke, toto chování je specificky středozevní a dá se označit za temperament jižních národů.¹⁸⁷ V italských dílech se také velmi často objevují pasáže věnované problematice používání té které formy jazyka, což bylo v tuto dobu v Itálii velmi diskutované téma. V polské knize a v českých spisech však toto téma zcela chybí, neboť na těchto územích zřejmě chyběla jazyková pestrost, jako tomu bylo v Itálii. Srovnáme-li však Castiglioneho *Dvořana s Polským dvořanem* Lukáše Gornického, zjistíme, že rozdílnost obou těchto knih je velmi malá. Až na zcela chybějící pasáž o ženách je *Polský dvořan* téměř identický s Castiglioneho *Dvořanem*. Celkově lze vidět, že každý text je svým způsobem poplatný místu, kde vznikl. Největší rozdíly je možno vidět v drobných detailech, které ukazují důležitá témata daného místa a doby. Přesto lze tvrdit, že všechny zkoumané prameny jsou si velmi podobné. Úlohu stmelujícího faktoru zde hraje jistě renesanční myšlení, které prostupuje všechna díla.

10.3 Motivační faktory

Už mnohokrát v průběhu celé této práce bylo zmiňováno téma motivací, které vede k přijetí standardů chování, či případně ukazuje, jaké jsou důsledky praktikování těchto norem ve skutečnosti. Ve všech analyzovaných knihách to byl jeden jediný důvod, kterým byl praktický užitek z tohoto jednání. Většinou se jednalo o kariérní vzestup, případně o udržení nebo posílení společenského postavení. Také se argumentovalo vzrůstem majetku a moci. A toto zjištění je nejdůležitějším výsledkem této práce. Nyní již vidíme, jakým způsobem a

¹⁸⁶ GÓRNICKI, W. *Polský dvořan*. 1.vyd. Praha, 1977. s. 333-338.

¹⁸⁷ BURKE, P. *Žebráci, šarlatáni, papežové*. 1. vyd. Jinočany, 2007. s. 27. ISBN 978-80-7319-069-9.

jakými motivacemi byl Eliasův proces civilizace hnán kupředu. Poněkud neočekávané bylo praktické zaměření u obecnějších spisů. Toto zjištění lze zařadit do Eliasovy koncepce civilizačního procesu jako doklad zvýšené konkurence a podílu společenského tlaku na proměnách chování. Několikrát jsme byli svědky přísné kontroly společnosti na dodržování těchto norem a případné selekci těch, kteří byli touto společností stigmatizováni. Tato společenská kontrola, která neustále hrozí dehonestací každého, kdo se vymyká pravidlům, pak stále více nutí každého jednotlivce, aby kontroloval svoje chování sám. Obzvlášť výmluvná je v tomto směru pasáž z Guazza.¹⁸⁸ Na jedné straně tak normy chování umožňovaly kariérní vzestup, na té druhé ovšem hrozily společenským pádem a možným vyloučením.

Jde všech těchto sedm analýz jednoduše umístit do Eliasovy civilizační teorie? Ano i ne. Pokud shrneme proměnu šlechtice z válečníka v dvořana, vidíme jasný doklad platnosti civilizační teorie. Stejně je to v případě rozdílu mezi vyšší a nižší společností. U vyšší společnosti jsme byli svědky detailnějších, propracovanějších a vytříbenějších forem chování, než tomu bylo u nižších vrstev společnosti, což opět potvrdilo Eliasovu tezi o průběhu civilizačního procesu ve společnosti shora dolů. Co se týče tématu motivací, je zřejmé, že moje interpretace se zcela neshoduje s Eliasovým tvrzením o šíření norem v chování. Elias v tomto směru tvrdí, že civilizační proces postupuje díky větší konkurenci ve společnosti a také kvůli monopolizaci moci a násilí. Dál už ale toto téma nerozebírá, i když občas se zmíní o motivacích šlechty. Z předešlých analýz je však nadmíru jasné, co bylo hlavní motivací a důvodem k přijetí norem chování – byl to čistě praktický prospěch z věci. Naprosto utilitární a prospěchářská stanoviska nás provázejí všemi příručkami bez ohledu na stavovská či regionální specifika. O ctnostech, které máme dnes spojené se samotnými základy naší společnosti, se hovoří jako o klíči ke kariérnímu úspěchu, k bohatství a moci. Tyto individuální motivace Elias zcela pominul, když se soustředil na obecné fenomény změny ve společnosti.

Jak již bylo zmíněno, utilitární motivace, které vedou k přijetí norem chování a jednání, prostupují napříč regiony i jednotlivými vrstvami společnosti. Zajímavé je v tomto směru, že důraz na prospěch z přijetí daných forem chování je stejný u spisů pro vyšší i nižší společnost. Z výzkumů poslední doby zaměřených na šlechtu jsme si již zvykli na spojení aristokracie s mocí, která se opírá o bohatství, sebe prezentaci a okázalost. Zde se rýsuje

¹⁸⁸ GUAZZO, S. *De Mutua & Civili Conversatione [...]*. Praha, 1613. Moravská zemská knihovna Brno, 4355. s. 46-47.

podobný scénář i u nižší společnosti. U spisů jí určených lze pozorovat, že praktický prospěch z přijetí norem chování zde hraje neméně důležitou roli.

10.4 Závěr

Tato práce v průběhu jednotlivých kapitol představila, v čem se zmíněné spisy o dobrém chování liší, a v čem se zase shodují. Přes různé regionální a stavovské odlišnosti bylo možné v jednotlivých dílech pozorovat společný fenomén, kterým byl osobní prospěch. To byl onen hlavní důvod, proč lidé nové formy chování přijímali. Ačkoliv lze v části textů nalézt i motivace založené na křesťanských hodnotách jako je soucit a ohleduplnost, právě utilitárnost chování je v tomto směru dominantní.

Zobecnit téma přijímání forem chování jak u nižších, tak u vyšších vrstev společnosti v 16. století je však úkol značně náročný, především kvůli omezené škále pramenů. Tato práce sice nastínila základní otázku k tématu motivačních faktorů ve spisech týkajících se dobrého chování, detailnější a komplexnější pohled však vyžaduje hlubší i širší průzkum pramenného materiálu.

11 Prameny a literatura

Prameny:

AORG, K. (tiskař textu), *Knížky velmi vžitečné o Ctnostech a dobrých Mrawijch starým y mladým čijsti potřebné*. Prostějov, 1554. Knihovna Národního muzea, 36 E 28.

CASTIGLIONE, B. *Dvořan*. 1. vyd. Praha, 1978.

DEDEKIND, F. *Užitečný spis od Doktora Grobiána*. 1834. Moravská zemská knihovna Brno, 24855.

DELLA CASA, G. *Galateo aneb o mravích*. 1. vyd. Praha, 1971.

GÓRNICKI, W. *Polský dvořan*. 1.vyd. Praha, 1977.

GUAZZO, S. *De Mutua & Civili Conversatione [...]*. Praha, 1613. Moravská zemská knihovna Brno, 4355.

ZÁVĚTA, J. *Schola aulica, to gest dvořská škola*. Praha, 1607. Národní knihovna Praha, 54 F 77.

Literatura:

BLACKMOREOVÁ, S. *Teorie memů: Kultura a její evoluce*. 1. vyd. Praha, 2000. ISBN 80-7178-394-3.

BRAUDEL, F. *La Méditerranée et le monde méditerranéen a l'époque de Philippe II 1 – 3.* Paris, 1993. ISBN 2-253-06168-9.

BURKE, P. *Italská renesance*. 1. vyd. Praha, 1996.

BURKE, P. *The fortunes of the courtier: The european reception of Castiglione's Cortegiano*. 1. vyd. Cambridge, 1995. ISBN 0 7456 1150 8.

BURKE, P. *Žebráci, šarlatáni, papežové*. 1. vyd. Jinočany, 2007. ISBN 978-80-7319-069-9.

BŮŽEK, V. „Šlechta raného novověku v historickoantropologických proudech současné evropské historiografie.“, In *Časopis Matice moravské* 122, 2003, s. 375-409.

BŮŽEK, V. – KRÁL, P. (edd.) *Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku*. 1. vyd. České Budějovice, 2000. Opera historica 8. ISBN 80-7040-384-5.

BŮŽEK, V. - HRDLIČKA, J. - KRÁL, P. - VYBÍRAL, Z. *Věk urozených*. 1. vyd. Praha – Litomyšl, 2002. ISBN 90-7185-417-4.

DUERR, H., P. *Der Mythos vom Zivilisationsprozeß Bd. 1: Nacktheit und Scham*. 1. vyd. Frankfurt am Mein, 1990. ISBN 3518387855.

- DUERR, H., P. *Der Mythos vom Zivilisationsprozeß Bd. 2: Intimität*. 1. vyd. Frankfurt am Mein, 1994. ISBN 3518388355.
- DUERR, H., P. *Der Mythos vom Zivilisationsprozeß Bd. 3: Obszönität und Gewalt*. 1. vyd. Frankfurt am Mein, 1995. ISBN 3518389513.
- DUERR, H., P. *Der Mythos vom Zivilisationsprozeß Bd. 4: Der erotische Leib*. 1. vyd. Frankfurt am Mein, 1999. ISBN 351839536X.
- DUERR, H., P. *Der Mythos vom Zivilisationsprozeß Bd. 5: Die Tatsachen des Lebens*. 1. vyd. Frankfurt am Mein, 2002. ISBN 3518413597.
- DUINDAM, J. *Myths of power*. 1. vyd. Amsterdam, 1994. ISBN 90-5356-111-0.
- DUINDAM, J. „Norbert Elias und der frühneuzeitliche Hof: Versuch einer Kritik und Weiterfuehrung“, In *Historische Anthropologie*, 1998, Jg. 6, 4. s. 370-387.
- DÜLMEN, van R. *Bezectní lidé: O katech, děvkách a mlynářích*. 1.vyd. Praha, 2003. ISBN 80-86569-43-8.
- DÜLMEN, van R. *Historická antropologie: Vývoj, problémy, úkoly*. 1. vyd. Praha, 2002. ISBN 80-86569-15-2.
- ELIAS, N. *Die höfische Gesellschaft*. 1. vyd. Amsterdam, 2002. ISBN 3-518-28023-6.
- ELIAS, N. *O procesu civilizace I*. 1. vyd. Praha, 2006. ISBN 80-7203-838-9.
- ELIAS, N. *O procesu civilizace II*. 1. vyd. Praha, 2007. ISBN 978-80-7203-962-3.
- ELIAS, N. *Spoločnosť individuí*. 1. vyd. Bratislava, 2006. ISBN 80-7149-853-X.
- ELIAS, N. *The established and outsiders*. 2. vyd. London, 1994. ISBN 0-8039-7949-5.
- ELIAS, N. *The symbol theory*. 1. vyd. London, 1991. ISBN 0-8039-8418-9.
- EVANS, R. J. W. *Vznik habsburské monarchie : 1550-1700*. 1. vyd. Praha, 2003. ISBN 80-7203-463-4.
- GLEICHMANN, P., R. – GOUDSBLOM, J. – KORTE, H. *Human figurations*. 1. vyd. Amsterdam, 1977. ISBN 90 9000036 4.
- HANNING, R. W. – ROSAND, D. (edd.) *Castiglione: The Ideal and the Real in Renaissance Culture*. 1. vyd. New Haven – London, 1983. ISBN 0-300-02649-8.
- HENGERER, M. *Kaiserhof und Adel in der Mitte des 17. Jahrhunderts*. 1. vyd. Konstanz, 2004. ISBN 1613-6624.
- HENGERER, M. „Macht durch Gunst?: Zur Relevanz von Zuschreibungen am frühneuzeitlichen Hof“, In BŮŽEK, V. – KRÁL, P. (edd.) *Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526-1740)*. 1. vyd. České Budějovice, 2003. ISBN 80-7040-627-5. s. 67-100.

- KLUČINA, P. *Zbroj a zbraně: Evropa 6. – 17. století*. 1. vyd. Praha – Litomyšl, 2004. ISBN 80-7185-661-4.
- MAŤA, P. *Svět české aristokracie (1500-1700)*. 1. vyd. Praha, 2004. ISBN 80-7106-312-6.
- RADIMSKÁ, J. (ed.) *Opera romanica 1*. 1. vyd. České Budějovice 2000. ISBN 80-7040-473-6.
- RADIMSKÁ, J. (ed.) *Opera romanica 4*. 1. vyd. České Budějovice 2003. ISBN 80-7040-661-5.
- RADIMSKÁ, J. (ed.) *Opera romanica 9*. 1. vyd. České Budějovice 2006. ISBN 80-7040-846-4.
- REISENLEITNER, M. „Die Bedeutung der Werke und Theorien Norbert Elias‘ für die Erforschung der Frühen Neuzeit“. In *Frühneuzeit-info*, 1990, Jg. 1, Heft 1, 2.
- ROUSOVÁ, A. (ed.) *Tance a slavnosti 16. – 18. století*. Praha, 2008. ISBN 978-80-7035-394-3.
- VOREL, P. „Dítě na aristokratickém dvoře na počátku raného novověku podle představ Viléma z Pernštejna“ In JIRÁNEK, T. – KUBEŠ, J. (edd.) *2. pardubické bienále: Dítě a dětství napříč staletími*. 1. vyd. Pardubice, 2002. ISBN 80-7194-515-3. s. 13-48.
- ŠUBRT, J. *Civilizační teorie Norberta Eliase*. 1. vyd. Praha, 1996. ISBN 80-7184-197-8.